

**ПРЕВЕНЦИЈА СЕГРЕГАЦИЈЕ, РАЗВОЈ
ИНКЛУЗИВНИХ УПИСНИХ ПОЛИТИКА И
ДЕСЕГРЕГАЦИЈА ШКОЛА И ОДЕЉЕЊА**

МЕЂУНАРОДНА ИСКУСТВА И ПРЕДЛОЗИ
ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПРАКСЕ У СРБИЈИ

Ауторке
Тинде Ковач Церовић
Тамара Лукшић Орландић

Издавач
Повереник за заштиту равноправности

За издавача
Бранкица Јанковић, повереница за заштиту равноправности

Рецензенткиње
Проф. др Дијана Плут, Факултет за медије и комуникацију
Др Драгица Павловић Бабић, виша научна сарадница, Институт за
психологију Филозофски факултет

Дизајн и прелом
Зоран Рац

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Тираж
250

Приручник је настао у оквиру програма сарадње Повереника за заштиту равноправности и УНИЦЕФ-а која је дефинисана Меморандумом о разумевању за период 2014-2015. Ставови и мишљења изнети у публикацији не одражавају нужно ставове УНИЦЕФ-а.

Република Србија

ПОВЕРЕНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ

**ПРЕВЕНЦИЈА СЕГРЕГАЦИЈЕ,
РАЗВОЈ ИНКЛУЗИВНИХ
УПИСНИХ ПОЛИТИКА
И ДЕСЕГРЕГАЦИЈА
ШКОЛА И ОДЕЉЕЊА**

**МЕЂУНАРОДНА ИСКУСТВА И ПРЕДЛОЗИ
ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПРАКСЕ У СРБИЈИ**

Београд 2016.

Сви појмови употребљени у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе.

САДРЖАЈ

РЕЧ ПОВЕРЕНИЦЕ	7
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ АУТОРКИ	9
ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ У ПОГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И СЕГРЕГАЦИЈЕ РОМА	13
1. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР	13
1.1. <i>Заштита од дискриминације и сегрегације у глобалном контексту</i>	13
1.2. <i>Заштита од дискриминације и сегрегације у европском контексту</i>	14
1.3. <i>Декада инклузије Рома и Ромски образовни фонд</i>	17
2. ДЕСЕГРЕГАЦИЈА У ОБРАЗОВАЊУ	19
2.1. <i>Модели десегрегације у случају резиденцијалне сегрегације</i>	21
2.1.1. Модел Видин	23
2.1.2. Модел Коник	26
2.1.3. Модел Мађарске	26
2.2. <i>Модел десегрегације у случају специјалних школа</i>	28
2.2.1. Чешки модел	28
2.3. <i>Модел десегрегације у случају ромских одељења у редовним школама</i> ..	29
3. ПОУКЕ ИНОСТРАНЕ ПРАКСЕ	33
ПРЕВЕНЦИЈА СЕГРЕГАЦИЈЕ, РАЗВОЈ ИНКЛУЗИВНИХ УПИСНИХ ПОЛИТИКА И ДЕСЕГРЕГАЦИЈА ШКОЛА И ОДЕЉЕЊА	37
4. Предности интегрисаног образовања	37
5. Значај интегрисаног образовања	39
5.1. <i>Предности за ромску децу</i>	39
5.2. <i>Предности за децу већинске популације</i>	40
5.3. <i>Предности за школу</i>	40
5.4. <i>Предности за локалну заједницу</i>	41
5.5. <i>Предности за целу земљу</i>	41
6. ПРЕВЕНЦИЈА СЕГРЕГАЦИЈЕ	43

6.1.	<i>Интеграционе уписне политике</i>	43
6.1.1.	Подршка интеграционе уписне политике на националном нивоу	44
6.1.2.	Примена интеграционе уписне политике на општинском нивоу	47
6.1.2.1.	<i>Стављање мреже школа/ПУ у функцију интеграционе уписне политике</i>	47
6.1.2.2.	<i>Мобилизација свих актера и усмеравање инклузивне социјалне подршке</i>	49
6.1.2.3.	<i>Мобилизација родитеља</i>	51
6.1.2.4.	<i>Повећање обухвата предшколским образовањем</i>	54
6.1.2.5.	<i>Активирање свих образовних подршки</i>	54
6.1.2.6.	<i>Адекватно извештавање</i>	55
6.1.2.7.	<i>Мобилизација медија</i>	55
6.1.3.	Примена интеграционе уписне политике на школском нивоу	56
6.1.3.1.	<i>Упис без сегрегације</i>	57
6.1.3.2.	<i>Подршка у настави</i>	57
6.1.3.3.	<i>Помоћ у прибављању свих подршки</i>	58
6.1.3.4.	<i>Мобилизација људских ресурса</i>	58
6.1.3.5.	<i>Организација добродошлице</i>	59
6.2.	<i>Инклузивно образовање</i>	59
6.2.1.	Подршка инклузивне образовне политике на националном и општинском нивоу	60
6.2.2.	Примена инклузивне образовне политике на школском нивоу	60
7.	ПРОЦЕСИ ДЕСЕГРЕГАЦИЈЕ	63
7.1.	<i>Посебни поступци десегрегације у различитим контекстима/моделима</i>	64
7.1.1.	Интеграција ромских ученика из „ромских школа” у већинске школе	64
7.1.1.1.	<i>Десегирација школе у ромском насељу</i>	65
7.1.1.2.	<i>Десегирација ромске школе која је у окружењу других школа</i>	67
7.1.2.	Интеграција ромских ученика из школа за ученике са сметњама у развоју (ШУСР) у редовне школе	69
7.1.3.	Интеграција ромских ученика из удаљених насеља	71
7.1.4.	Интеграција ромских ученика/деце унутар школа/предшколских установа	71
7.1.5.	Интеграција ромских ученика/деце унутар разреда/групе	72
8.	ЗАКЉУЧЦИ	75
	ЛИТЕРАТУРА	79

РЕЧ ПОВЕРЕНИЦЕ

Поштовани читаоци и читатељке,

Пред Вама је Приручник за превенцију сегрегације, развој инклузивних уписних политика и десеградацију школа и политика. Приручник је настао као потреба да се овим проблемима приђе на свеобухватан начин, имајући у виду вишегодишњу праксу Повереника за заштиту равноправности, извештаје међународних и домаћих организација, као и истраживања јавног мњења, који показују да је сегрегација, као тежак облик дискриминације, у нашем друштву и даље присутна појава.

Приручник омогућава не само препознавање проблема сегрегације, већ даје преглед мера за превенцију, првенствено кроз развој инклузивног образовања. У том смислу, неопходна је подршка интегративним уписним политикама на свим нивоима – од националног до локалног, као и од предшколског до високошколског нивоа.

Приручник садржи и компаративни приказ модела десеградације у појединим европским земљама, као и предлог за остварење процеса десеградације у нашој земљи кроз конкретне кораке које различити актери предузимају да би се сегрегисано образовно окружење претворило у инклузивни недискриминаторни образовни контекст.

Образовање, поред тога што спада у основна људска права, представља и предуслов за остваривање многих других људских права – оно је неопходно како за излазак из сиромаштва, које је преовлађујући проблем ромске националне мањине, тако и за потпуно укључивање у све сегменте друштвеног живота. Имајући у виду и то да је област образовања од суштинског значаја у изградњи толерантног друштва, овај Приручник представља допринос изградњи образовног система у којем неће постојати било који вид сегреги-

саног образовања, као нпр. „специјалне школе”, издвојена ромска одељења у предшколским или школским установама, и сл.

Верујем да ће овај приручник наћи пут до актера којима ће користити у раду, а пре свега свих оних који су укључени у процес образовања и васпитања, као и да ће допринети стварању окружења које уважава различитости.

На крају, надам се да је и ова активност Повереника за заштиту равноправности још један од корака на путу пуне примене принципа равноправности свих грађана и грађанки Србије у свим областима друштвеног живота, и даљој изградњи хуманог и праведног друштва у којем се поштују људска права сваког појединца, а пре свега права детета.

Повереница за заштиту равноправности
Бранкица Јанковић

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ АУТОРКИ

Проблемима образовања Рома бавиле су се на мање или више организовани начин све владе у Републици Србији у последњих 15 година. Учешће у Декади инклузије Рома 2005-2015, израда и усвајање Стратегије и акционих планова за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, сарадња са међународним организацијама и велики број пројеката усмерених на интеграцију Рома у Србији, нови закони у образовању донети од 2009. године, па надаље којима се посебно институционализује инклузивно образовање и забрана дискриминације, усвајање Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године, као и Стратегије превенције и заштите од дискриминације са акционим плановима за спровођење ових стратегија, сведоче о великој посвећености институција и појединаца инклузивној образовној политици. Упркос тим континуираним напорима, опстају проблеми у остваривању једнаког права на образовање и његове доступности за сву децу без дискриминације, односно било каквог издвајања. Ромска деца и ученици у том погледу и даље су жртве предрасуда и различитих облика дискриминације, укључујући и сегрегацију (нпр. школе са већинским ромским ученицима, тзв. „ромске“ школе и презаступљеност ромске деце у школама за образовање ученика са сметњама у развоју), као један од најтежих облика кршења права деце на образовање. Управо тако сегрегацију у спровођењу образовно-васпитног процеса дефинише недавно усвојени Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања¹, чије доношење је казнило пуних пет година.

Сегрегација Рома поприма различите облике и њен се обим разликује у зависности од општине, региона, али се њој мора стати на пут кроз деловање на различитим нивоима – националном, локалном, нивоу школе и одељења.

Сегрегација се манифестује на различите начине: може резултирати распоређивањем деце у специјалне школе или одељења: кроз политику уписа која директно или индиректно води стварању униформне образовне средине;

¹ „Сл. гласник РС“, број 22/2016

кроз онемогућеност школа да спрече или превазиђу предрасуде родитеља који нису ромске националности (а понекад и слагање особља школе са таквим предрасудама); просторна сегрегација ромских насеља и недостатак превоза до других школа који уз њу иде, доприносе сегрегацији у сфери образовања. Сви сегрегациони модели вишеструко су укоренењени у постојећу праксу, менталне обрасце и финансијске операције.

Стереотипи о ромској популацији и ромској деци опстају, не само у најширој јавности, већ и унутар система образовања, међу запосленима, наставном кадру, стручним сарадницима. Одговорност за сузбијање дискриминације у образовању имају институције на свим нивоима - Министарство просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР), укључујући школске управе (ШУ), заводе, школе и предшколске установе. Она се састоји како у успостављању механизма за заштиту од дискриминације и реаговања у случајевима дискриминације, тако и у стварању подстицајног, интеркултуралног школског окружења. Не мању одговорност имају и други системи и запослени у њима, који имају значајну улогу у остваривању инклузивне школе – систем социјалне заштите и здравствени систем.

Повереник за заштиту равноправности, као самосталан и независан државни орган надлежан за заштиту од дискриминације, у партнерству са Уницефом, жели да овим приручником да свој допринос десегрегацији школа у Србији и тиме помогне институцијама образовања да све школе и предшколске установе, буду пример интегрисане школе, односно предшколске установе. У ту сврху, приручник нуди интеграционе уписне политике као начин превенције сегрегације убудуће, а за затечено стање предлаже конкретне услове и кораке за десегрегацију постојећих сегрегисаних школа. Модели који се предлажу резултат су иновативних добрих пракси у неким другим образовним системима, који су се суочавали са истим или сличним проблемима и резултат су истраживања добрих пракси у интеграцији ромске деце у нашој земљи, којих свакако има, али се налазе у сенци негативних примера сегрегације.²

Циљ овог приручника је да, пре свега, запослени у систему образовања, како они који креирају решења, тако и они који треба да их примењују, али и запослени у систему социјалне заштите и здравства и надлежни у јединицама

2 Изради Приручника претходила је израда два радна документа. Један се односио на преглед међународне праксе у решавању проблема сегрегације ромске деце у образовању. Други је, применом два типа упитника и непосредним контактима са изабраним установама образовања, требало да помогне да се сачини мапирање ситуације у Републици Србији у погледу сегрегације ромске деце у ПУ и школама, са примерима добре праксе. Нажалост, одзив учесника у истраживању, који је био испод 20%, омогућио је само парцијални увид у стање, али релевантност информаната даје простор да се оцени да су налази истраживања, упркос недовољном проценту, довољно поуздани.

локалне самоуправе, добију довољно информација о томе да је интегрисана школа не само пожељна, већ и могућа и да им у томе буде користан путоказ како стићи до тог циља.

Први део приручника даје преглед међународног правног и институционалног оквира, као и пракси у вези са забраном дискриминације, сегрегације и успешним примерима десегрегације.

Други део приручника даје преглед очекиваних добити од интегрисаног образовања ромске деце, док трећи и четврти део разрађују неопходне услове интегрисаног образовања на школском, општинском и националном нивоу, као и кораке који се морају предузети у процесу десегрегације школа и одељења.

Користићемо оба слична и међусобно делом преклапајућа термина инклузија и интеграција, односно, синтагме инклузивно образовање, социјална интеграција, и интеграционе политике на начин како се они користе у литератури о интеграцији Рома и како су се они одомаћили у нашој пракси – у ситуацијама када је нагласак на укључивању у систем и када желимо да истакнемо процесе који су супротни сегрегацији говоримо о интеграцији, интегративним политикама, интегрисаном образовању, итд., а у ситуацијама када је нагласак на карактеристикама система који подржавају квалитетну услугу свима, са посебним освртом на маргинализоване групе и када желимо да истакнемо карактеристике које су супротне дискриминацији говоримо о инклузивном образовању, инклузивним сервисима, а у многим преклапајућим ситуацијама термине инклузија и интеграција користићемо наизменично.

ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ У ПОГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И СЕГРЕГАЦИЈЕ РОМА

1. Међународни правни и институционални оквир

1.1. Заштита од дискриминације и сегрегације у глобалном контексту

Право на образовање и недискриминацију постаје незаобилазни принцип и обавеза коју преузимају државе приступањем међународним уговорима, почев од Универзалне декларација о људским правима (1948), која је означила нови концепт поштовања права човека заснован на једнакости и равноправности свих људи, без обзира на све разлике које међу њима постоје. Истовремено, образовање је постављено као активност усмерена ка пуном развоју личности, унапређењу разумевања, трпељивости и пријатељства међу народима, расама и верским групама. Такав концепт требало је да допринесе укидању сваке могуће сегрегације засноване, између осталог, на раси, боји коже, националној и верској припадности.

И сви каснији документи у оквиру система Уједињених нација³ обавезују државе чланице да свим одговарајућим средствима спроводе политику која тежи да укине сваки облик расне дискриминације, а да све јавне власти и јавне установе треба да се тога придржавају.

Документ са свакако најдалекосежнијим утицајем на образовање деце из маргинализованих група је УНЕСКО (UNESCO) Конвенција против дискриминације у образовању, донета још 1960. године, јер забрањује ограничавање

3 Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (1965), Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966), Конвенција о правима детета (1989)

било којој особи или групи особа приступ било којој врсти или било ком ни-воу образовања, као и образовање нижег стандарда, оснивање или одржавање одвојених образовних система или установа за особе или групе особа, или довођење било које особе или групе особа у положај који је у супротности с људским достојанством.

Мора се поменути још један процес који се средином прошлог века паралелно са доношењем описаних кључних докумената одигравао – процес еманципације афро-америчког становништва САД. Покрет за грађанска права, вођен Мартином Лутером Кингом, био је усмерен против сегрегације. У окриљу овог покрета донета је и прва пресуда Врховног суда САД са снагом преседана која осуђује раздвојено, односно, расно сегрегисано образовање афро-америчке и беле америчке популације (*Brown vs. Board of Education*, 17. 5.1954) као кршење Устава, односно *Equal Protection Clause*, 14. Амандмана, донетог још 1868, који се до 1954. није примењивао на образовање. Ова пресуда је потом праћена многим другим пресудама, од којих се као посебно значајна помиње одлука из 1971. која се односи на увођење транспорта деце школским аутобусима у Северној Каролини (*Swann vs Charlotte-Mecklenburg Board of Education*).

Овом пресудом је сегрегација практично укинута на целој територији Сједињених Америчких Држава.

1.2. Заштита од дискриминације и сегрегације у европском контексту

Крајем 20. века у окриљу Савета Европе, базирано на Европској конвенцији о људским правима и основним слободама (1950) и додатним Протоколима уз Конвенцију, развија се концепт заштите националних мањина⁴. Посебна пажња поклања се образовању Рома, пошто Роми представљају најбројнију и највише дискриминисану националну заједницу у Европи. Више од хиљаду година, Роми (који укључују *Travellers* (Путнике), Ципсије, Мануше, Ашкалије и Синте) представљају саставни део европске цивилизације. Данас Роми чине највећу националну мањину у Европи са популацијом која се процењује између 10 и 12 милиона (од којих приближно шест милиона живи у Европској унији). Због тога је Европска комисија у априлу 2011. године усвојила Европски оквир за националне стратегије о интеграцији Рома до 2020. године⁵.

4 Оквирна конвенција о заштити националних мањина (1995), Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (1995), Европска социјална повеља (1961), ревид. (1996)

5 <http://europa.rs/images/publikacije/42-Antidiskriminacija.pdf>

Томе је претходио интензиван рад Савета Европе на овој теми. Комитет министара Савета Европе усвојио је 2009. године Препоруке о образовању Рома и номада у Европи⁶. Посебно су важни принципи број 5. и број 6. према којима државе чланице треба да обезбеде да се законодавне мере које забрањују сегрегацију у образовању на основу расе или етничке припадности доследно примењују и да њихову примену прате пропорционалне и ефективне санкције, као и да образовне власти успоставе такве процедуре процене деце које не доводе до ризика од укључивања деце у специјално образовање на основу лингвистичких, етничких, културних или социјалних разлика. Процене деце морају олакшати приступ редовном образовању, а представници ромске заједнице треба да буду укључени у дефинисање и надгледање ових процедура. У случају да се сегрегација *de facto* дешава, државе су дужне да примене мере десегрегације. При том, политике и мере које се предузимају у борби против сегрегације, морају бити праћене одговарајућим обукама наставничког кадра и информацијама за родитеље.

Савет Европе успоставио је 2002. године посебан механизам надгледања стања у погледу заштите од дискриминације у земљама чланицама - Европску комисију против расизма и нетолеранције (European Commission against Racism and Intolerance – ECRI), чији је задатак да у редовним петогодишњим интервалима преиспитује стање у државама чланицама СЕ у погледу заштите од расизма, расне дискриминације, ксенофобије, антисемитизма и нетолеранције, у светлу Европске конвенције о људским правима, протокола на Конвенцију и праксе Европског суда за људска права и у том смислу формулише сугестије и предлоге за решавање уочених проблема. Тој пракси подлеже и Србија, а последњи извештај ECRI објављен је 2011. године, са следећим препорукама властима у Србији:

- да предузму кораке да ромску децу која су неоправдано смештена у специјалне школе, преместе у редовне школе и побољшају процес селекције у том погледу;
- да предузму мере за борбу против сегрегације са којом се суочавају ромска деца у школама тако што ће осигурати да не буду смештена у посебна одељења., нити да буду смештена у школама које су само за Роме;
- да се боре против сваке дискриминације са којом се ромски ученици суочавају у школама;
- да наставе и појачају обуку⁷ наставника о проблемима расизма и расне дискриминације, тако што ће свим наставницима обезбедити

6 Recommendation of the Committee Ministers to member states on the education of Roma and Travellers in Europe, усвојену од стране Комитета министара 17. јуна 2009 на 1061. састанку заменика министара, ec.europa.eu/commission_2010-2014/reading/pdf.

7 ECRI оцењује да упркос обукама које се спроводе међу наставницима у Србији, то се неминовно не одражава на ставове свих, јер многи и даље сматрају да је најбоље ромску децу

почетну и континуирану обуку о одредбама Закона о основама система образовања и васпитања које се односе на једнакост и недискриминацију и да у том смислу узму у обзир ЕСРИ Препоруку о општој политици бр. 10 о борби против расизма и расне дискриминације у школи и кроз образовање.

Судска пракса Европског суда за људска права (*case law*) је један од најважнијих извора права у савременом међународном праву. Када је реч о дискриминацији, укључујући и сегрегацију ромске деце у образовању, *case law* већ има неколико примера који се најчешће цитирају и који треба да буду путоказ, не само државама које су у тим случајевима изгубиле спор пред ЕСЉП, већ и за све друге државе чланице СЕ, да не понављају уочене системске грешке, чему ЕСЉП и *case law* такође служе.

Европски суд за људска права пресудио је у неколико случајева када је утврдио сегрегацију ромске деце у систему образовања. Прва таква пресуда донета је 2007. године у односу на Чешку Републику (Д.Х. и др. против Чешке тзв. *Ostrawa case*) и односила се на презаступљеност ромске деце у специјалним школама. Потом је 2008. године уследила пресуда према Грчкој (Sampanis и др. против Грчке), јер су ромска деца имала наставу у посебној згради исте школе. Хрватска је 2010. године изгубила спор пред ЕСЉП (Orsus и др. против Хрватске) због образовања ромске деце у посебним ромским одељењима у школи у Међумурју. Очигледно да Мађарска није извукла поуке из пресуде према Чешкој јер је та земља 2013. године изгубила спор (Хорват и Киш против Мађарске), пошто је потврђено кршење права деце због смештаја ромских ученика у специјалне школе и то шест година након прве пресуде против Чешке.

СЕ побринуо да кроз механизам Европског суда за људска права, ЕСРИ и извештаје специјалног известиоца СЕ за људска права, питање социјалне и образовне инклузије Рома буде стално у фокусу власти европских држава у којима постоје мањи или већи проблеми у остваривању права Рома.

Поред тога државе ЕУ, а то значи и државе кандидати за чланство, дужне су да своје антидискриминационо законодавство ускладе са Директивом Европског Савета 2000/43⁸ о примени принципа једнаког третмана међу особама без обзира на њихово расно или етничко порекло (позната као “расна Директива”). Директива дефинише појмове непосредне и посредне дискриминације, утврђује да је терет доказивања на туженом и др, што је у потпуности преточено и у кључни антидискриминациони закон у Републици Србији - Закон о забрани дискриминације.

одвојити од осталих

8 Council Directive Racial Equality 2000/43/EC of 29 June 2000

1.3. Декада инклузије Рома и Ромски образовни фонд

Борба против сегрегације Рома у образовању је приоритет и међународне иницијативе Декада инклузије Рома (2005 – 2015)⁹. Иницијатива је покренута од стране Фонда за отворено друштво и Светске банке, и подржана иницијално од стране влада осам, а потом дванаест европских држава као израз њихове посвећености да се елиминише дискриминација Рома и смањи неприхватљива разлика између Рома и осталих припадника друштва у којем живе. Поред влада, у Декади инклузије Рома, окупљене су и међувладине и невладине организације, укључујући и ромско цивилно друштво. Декада је фокусирана на четири приоритетне области инклузије Рома: образовање, запошљавање, здравство и становање. Анализа стања у образовању на основу које су утврђивани приоритети током Декаде открила је висок степен сегрегације Рома у образовању у више земаља Декаде (Burnett et al, 2005).

Током председавања Србије Декадом инклузије Рома приоритетне области биле су становање и образовање. Битна питања образовне инклузије Рома дискутоване су у том периоду кроз више конференција, у којима је активно учешће узео и УНИЦЕФ, који се тиме такође прикључио Декади. Србија је најавила продужење Декаде Рома за наредни десетогодишњи период¹⁰.

У оквиру Декаде основан је Ромски образовни фонд (РЕФ), као међународна невладина организација са циљем да се премости јаз у образовању између Рома и оних који нису Роми кроз образовну политику и програме за квалитетно образовање Рома, укључујући десегрегацију образовних система. Ромски образовни фонд је покренуо више широких иницијатива десегрегације и разрадио неколико модела, о којима ће бити речи у каснијем тексту.

9 У Софији, Бугарска, 2. фебруара 2005. године усвојена је Декларација о Декади инклузије Рома. У Декади након приступа првих 8 земаља, сада учествује 12 земаља и то: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Чешка Република, Мађарска, Македонија, Црна Гора,, Румунија, Србија, Словачка, Шпанија

10 <http://www.tanjug.rs/novosti/170326/ivanisevic--dekada-roma-produzena-na-jos-10-godina.htm>, изјава Ненада Иванишевића, председника Владиног савета за унапређивање положаја Рома.

2. Десегрегација у образовању

У основи захтева за десегрегисаним образовањем стоји горе описан јединствен скуп регулативе људских права примењених на образовање. Поред правног ослонаца, потреба за десегрегисаним образовањем маргинализованих и дискриминисаних група има чврст ослонац и у економским теоријама људског капитала (нпр. Keely, 2007), у образовним истраживањима која указују на нижи квалитет образовања у сегрегисаним школама (Taba & Ryder, 2012), у економским анализама исплативости у улагање образовање маргинализованих група (нпр. Ковач-Церовић и др, 2013), у анализама упоредне цене коштања инклузивног образовања и образовања у специјалним школама, али и у социјалнопсихолошким истраживањима која обилују доказима да рани и трајни контакт између различитих група драматично смањује и мења стереотипе и предрасуде (нпр. Wood & Sonleitner, 1996). Десегрегација представља најмоћније средство борбе против предрасуда и расизма, међутим, сасвим очекивано, све акције десегрегације сусрећу се управо са тим истим предрасудама и расизмом чијем елиминисању теже (Haupt, 2006, 2012). Ова социјално-психолошка димензија десегрегације значајно боји изазове десегрегације и захтева да се о овој димензији у сваком конкретном случају десегрегације додатно води рачуна.

Процедуре, модалитети као и тип тешкоћа у току десегрегације донекле се разликују у зависности од врсте сегрегисаног образовања.

Горе описани примери пресуда, као и други документи (нпр. Roma Education Fund, 2013) указују на постојање следећих облика сегрегације у образовању:

- 1) Издајање у специјалне школе као резултат погрешно, нестручно или пристрасно дијагностиковане менталне заосталости је чест облик сегрегације ромске деце у Европи у свим земљама које су задржале систем специјалног образовања. Уколико специјално образовање доноси додатне предности породици (нпр. бесплатни оброци, превоз до школе, уџбеници) постоји опасност да недовољно информисани родитељи прихвате могућност упућивања свог детета у специјалну школу, а уколико систем образовања финансијски подржава постојање специјалног образовања, запослени у овом систему ће

добити подстицаје да осигурају упис ромске деце у ове школе. Овај облик сегрегације осуђен је као кршење људских права - случај Д.Х. против. Чешке, случај Хорват и Кис против Мађарске.

- 2) Издвајање у посебне школске зграде, тзв. «гето школе» је најчешће последица резиденцијалне сегрегације и појављује се у свим срединама у којима маргинализоване групе живе у посебним насељима, одвојеним од већинског становништва. Овај облик сегрегације је подједнако присутан на свим континентима и у многим земљама и погађа скоро сваку маргинализовану групу – нпр. Маоре на Новом Зеланду, Афроамериканце или Латино ученике у градовима САД, Индиосе у Чилеу, а свакако је присутно и у Европи где погађа нпр. становништво турског порекла (нпр. Brigittenu у Бечу), или ромског порекла (нпр. Шуто Оризари у Скопљу или Коник у Подгорици). «Гето школе» могу настати и као резултат повлачења већинске деце из школе (тзв. «White flight») у којој проценат ромске деце почиње да прелази 40-50% услед повећаног прилива из било којег разлога. Резиденцијално одвојено образовање је такође осуђено као кршење људских права, нпр. случај Браун против Школске управе, случај Сампанис и др. против Грчке.
- 3) Унутаршколска сегрегација, односно издвајање у посебна одељења се појављује у пуно различитих облика: као издвајање у одељења редовних школа која раде по програму специјалних школа, као пракса која се позива на «културне специфичности» или као пракса у многим европским земљама где се школују деца мигранти чији матерњи језик није исти као језик на којем се одвија настава, те се отуд издвајају у посебна одељења са циљем бољег савладавања језика. Ове врсте издвајања се често односе на ромску децу, нарочито у крајевима у којима она не говоре језик средине. И овај тип сегрегације је осуђен као кршење људских права, нпр. Орсус и др против. Хрватске.
- 4) Издвајање маргинализоване деце унутар одељења у хомогену подгрупу која бива третирана другачије од друге деце (нпр. седење у задњој клупи, одвајање у посебан, издвојени ред или део просторије, итд) се може сматрати такође честим обликом сегрегације који се односи и на ромску децу, и најчешће је праћена ниским очекивањима од њих као и мањом пажњом наставника за тако издвојену децу. Иако судска пракса за сада није препознала овај вид сегрегације као кршење људских права, осврнућемо се и на њега.

У свим наведеним случајевима степен сегрегације се може утврдити неким од индекса сегрегације. У социолошкој литератури се најчешће помиње Данкан индекс развијен још давних 1950-их (Duncan & Duncan, 1955), који указује на вероватноћу да ће дете бити у истој групи-одељењу-школи са децом која спадају у исту популацијску групу као и он/она. У том смислу,

максимални износ овог индекса је 1, а минимални 0, с тим да се вредности изнад 0,5 сматрају високим. Нарочито корисним се показало упоређивање индекса резиденцијалне сегрегације са индексом школске сегрегације.

Општа оцена о сегрегацији у образовању Рома након 10 година Декаде није позитивна. Међу разлозима за недовољан успех наводи се (Rostas & Kostka, 2014): а) усмереност на физичку интеграцију уз занемаривање структурних димензија неједнакости, односно занемаривање низа неопходних прилагођавања саме школе да би постала инклузивна – уместо тога и даље је често нагласак на томе да се ромска деца «морају променити», б) недовољно јака улога ромских НВО које нису успеле да наметну општу националну десегрегациону политику, нити да покрену целокупну ромску заједницу, в) окривљавање ромских родитеља и ромске културе за школски неуспех ромске деце као део предрасуде према Ромима, уместо трагања за системским неуспехом школства, г) бирократске националне политике чија имплементација је препуштена локалним самоуправама.

Ипак, десет година ромске десегрегације, и седамдесет година десегрегације у глобалним оквирима, створило је и много примера добре праксе, од којих ћемо детаљно описати најзначајније.

2.1. Модели десегрегације у случају резиденцијалне сегрегације

Најраспрострањенија, најпервазивнија и највише истраживана врста сегрегације је гетоизација као последица резиденцијалне сегрегације, и последично, највише пажње је посвећено и искуства стечено са десегрегацијом гетоизованих школа, посебно у САД. Релевантност примера из САД проистиче из сличности у судбини, статусу и еманципацији афроамеричке популације САД и ромске популације у Европи (Greenberg, 2010).

У том контексту најчешће навођен модел је *модел Бостон региона у Масачусетсу*. Овај модел десегрегације се ослања на добро разрађен план десегрегације који подразумева пажљив распоред свих ученика по свим јавним школама у оквиру истог места (нпр. 15 школа Cambridge, MA) по идентичним расним/етничким квотама. Приликом уписа у школу свако дете се пријављује за 3 школе са листе по сопственом приоритету и бива распоређено у ону у коју је то могуће на основу попуњености квота за децу из различитих расних/етничких група. На тај начин, у сваку школу, и свако одељење се упише оквирно исти проценат деце из различитих етничких расних групација (нпр 40 % белих Американаца, 20% Афроамериканаца, 15% Латиноамериканаца, 15% белих пореклом из других земаља, 10% ученика пореклом из Азије), те је свако одељење на сличан начин мултикултурно. Сам одлазак у школу и повратак из ње је организован од стране општине/града, деца се окупљају пред најближом школом одакле их развозе бесплатни школски аутобуси у школе

које похађају. Повратак из школе се дешава на исти начин организовано, до школе која је најближа кући, и то у два термина, због различитог трајања наставе за млађе и за старије ученике. По правилу аутобуси су обележени лако препознатљивим симболима, уз возача иде пратилац који надгледа децу и ажурира спискове ученика која се возе до свог одредишта. Овај систем обухвата само јавне школе, а не и приватне, и као резултат овог система у описаном бостонском крају нема ни једне школе са већом пропорцијом афроамеричких или латино ученика од других ученика, без обзира на то у којем насељу се школа налази. Систем одлично функционише, вероватно, између осталог и због великог броја ученика чији родитељи долазе на студије на неки од престижних универзитета у овом региону из различитих крајева света и тиме додатно увећавају диверзитет и мултикултуралност популације ученика у школама бостонског региона. Поред тога, главна карактеристика овог модела је да се односи на сву децу, а не само на децу из маргинализованих група.

Иако су системи плански десегрегисаног образовања увођени у пуно градова у САД, нису сви били толико успешни као Бостонски модел. У многим случајевима десегрегација је сведена на пуки трансфер афроамеричке деце у школе у “белим” четвртима, без реципроцитета и без додатне подршке, остављене са наставницима који имају ниска очекивања од њих, невољно их прихватају и у школама које десегрегацију доживљавају као привремену обавезу која ће проћи (Horsford, 2011; Green, 2012). Истраживања са краја 90-их указују на благу тенденцију раста сегрегисаног образовања у градовима САД као резултат одлука Врховног суда у периоду 1991-1994 да нижим судовима препусте одлучивање о сегрегацији (Orfield, Bachmeier, James & Eide, 1997). Ова тенденција је нарочито видљива у оним градовима у којима се каснило са укидањем сегрегисаног образовања, па је десегрегација узела маха и дала резултате тек касних 70-их или раних 80-их (нпр. земље бивше Конфедерације). Такође, ре-сегрегисано, односно наново сегрегисано образовање подједнако или чак у већој мери погађа имигрантску латино популацију САД која је у току последњих деценија веома порасла. Током 2000-их је повећању сегрегације у образовању САД веома допринела и нова политика приватизације образовања, увођење ваучерског система (који се и код нас почење помињати као опција) и чартеризација школа. Тиме је омогућен номинално слободан избор школе од стране родитеља, али *de facto* избор родитеља и ученика од стране школа, као и драматично смањење броја јавних школа које функционишу на пређашњи начин у многим државама - наводи се пример Њу Орлеанса у којем нема више ни једне јавне школе (Darling Hammond, 2015). Иста анализа показује да су резултати на PISA тесту значајно бољи у државама у којима је задржан систем десегрегисаног образовања као што је Масачусетс, Њу Хампшир и Конетикат.

САД пример десегрегације указује на: а) улогу судства као нужног, али не и довољног фактора у стварању амбијента десегрегације; б) потребу

стварања национално подржаног плана десеграације; в) плана десеграације који се односи на широку територију државе, региона, кантона, итд, а не само уског локалитета; г) континуиране финансијске подршке за одржавање новог система трансфера ученика; и д) потребу да се поред трансфера осигура истинска прихваћеност маргинализоване деце у школама у које се они превозе. Поред тога, овај пример је и лекција о одрживости антирасистичке, антидискриминаторне и антисегрегационе образовне политике, која показује како и након пола века праксе она може да се изгуби или еродира уколико се политички амбијент промени.

Планови решавања или превенирања сегрегисаног образовања које је последица резиденцијалне сегрегације по сличном моделу се спорадично помињу и у вези са другим континентима (на пример Чиле, Trevino, 2015, Villabolas, 2015), али развијен пример нисмо успели да идентификујемо.

Ситуација у Европској унији је донекле различита првенствено као последица другачијег статуса маргинализованих група, које су у већини земаља «старе ЕУ» претежно мигрантске и отуд теже налазе начина да питање интегрисаног образовања поставе на принципима људских права и организују јак покрет за људска права (Greenberg, 2010), с друге стране и као последица стриктног поштовања принципа супсидијарности унутар Уније, што отежава и снимање стања и израду универзалних мерила (видети анализу Аткинсон, 2002). Иако у свим западно-европским земљама постоји резиденцијална сегрегација најчешће на основу социјалног статуса и/или мигрантског порекла у већој или мањој мери, акције десеграације образовања које би имале снагу и обим сличан политикама у САД не постоје (Greenberg, 2010). Чини се да је пажња и мигрантског и домицилног становништва и образовних власти у овим земљама више посвећена интеграцији миграната у предшколско образовање, у какве-такве школе, учењу језика земље домаћина, стицању квалификација које брже воде до запослења, спречавању осипања и осигурању квалитета образовања у школама у резиденцијалним подручјима где живе мигранти, а много мање спречавању сегрегације у образовању.

У земљама које су нове чланице ЕУ, као и на Западном Балкану, резиденцијална сегрегација се првенствено односи на ромско становништво. То су истовремено земље укључене у Декаду инклузије Рома, током које је последњих 10-ак година испробано неколико веома разрађених модела десеграације – навешћемо три.

2.1.1. Модел Видин

У нашем региону је често цитиран модел Видин, који је Ромски образовни фонд подржао и проширио на још десетак градова у Бугарској. Реч је о моделу који је од 2000. године иницирала и водила Ромска НВО Дром, у

насељу Нова Пат (Panayotova & Evgenyiev, 2002). У насељу Нова Пат постоји основна школа која је типична гето школа: њу похађају само ромска деца, школа је до 1992. године била «Школа за децу са нижим животним стилем и културом» и иако претворена у регуларну основну школу задржала је многе карактеристике субстандардне школе, скраћеног курикулума, немотивисане наставнике где се лако толерише апсентизам и код ученика и код наставника. Циљ пројекта је био осигурање образовања ромске деце из насеља Нова Пат у регуларним школама у Видину, уместо у гетоизованој школи у насељу. Инспирисани примером десегрегације из САД, и позитивним и негативним искуствима истог, аутори програма су инкорпорирали следеће активности:

- превоз ромске деце аутобусом у режији НВО из ромског насеља у 6 регуларних школа у Видину;
- распоређивање ромске деце у различита одељења унутар поменутих 6 школа на начин који не дозвољава њихово концентрисање у посебне ромске разреде;
- обезбеђивање школског материјала, уџбеника, торби и одеће деци која похађају школе у Видину;
- подршка деци у обављању школских обавеза уколико је потребно (укључујући и летњу и зимску школу, школу језика и бугарског и енглеског, итд) и стални надзор њиховог прилагођавања на нову средину и њиховог школског постигнућа;
- обука наставника у школама у које су упућена ромска деца у погледу смањивања стереотипа, мултикултурног образовања и других релевантних области, као и мултикултурне активности свих ученика у школама са ромским и неромским ученицима.

Самој примени пројектних активности претходили су договори са општином, са одабраним школама, озбиљна медијска кампања, рад са ромским родитељима у насељу који је резултирао пажљивим одабиром деце која ће ићи у школе у граду, и одабир и обука младих ромских координатора који воде теренски рад (по један координатор за сваку од 6 школа и 1 за координацију са родитељима у насељу). Размештај деце је организован тако да ни у једном одељењу не буде више од 30% ромске деце. Ромски родитељи су имали слободу да се информисано, у разговору са представницима Дром-а определе да ли ће своје дете укључити у акцију и тиме преузети и извесну одговорност за адекватну подшку детету у његовом школовању, или ће се одлучити да њихово дете остане у сегрегисаној школи у насељу. По пројектном извештају (Panayotova & Evgenyiev, 2002) број деце која су укључена у акцију десегрегисаног образовања је растао из године у годину, са почетних 300 на више од 600 крајем друге године, што представља око 75% деце школског узраста у насељу. Праћење успеха ромске деце указало је на јасне почетне проблеме који су били последица ниског квалитета њиховог претходног образовања у сегрегисаној школи у насељу, али и на стабилан раст постигнућа током вре-

мена. У време када је ауторка овог текста посетила пројекат он је био у својој шестој години рада и одавао је утисак веома добро уходаног пројекта који постиже одличне резултате. Директори школа били су задовољни, ученици веома мотивисани, компетентни и одлично прихваћени у школама.

Поред очигледног успеха пројекта остала су два отворена питања, први који се односи на финансирање активности пројекта који је и даље био зависан од донатора, и други који се односи на школу у насељу која није затворена и коју и даље похађа један, додуше мањи, број деце. Подаци о Видин пројекту у периоду 2010 – 2011. година бележе и да је 30 ученика у тој години наставило образовање у средњим школама и колецима широм Бугарске. Такође, у поменутом периоду је интензивирао рад са ромским и не ромским родитељима, обука за наставнике и кампања толеранције у јавности у односу на Роме. Тако је 28 ромских родитеља подржано да настави са средњим образовањем уз финансијску помоћ донатора на пројекту, Института за отворено друштво (OSI, Budapest). Значај овога је велика када се зна да 70% Рома у том насељу живи испод линије сиромаштва, те да је стопа морталитета четири пута већа него код већинског становништва.

На основу искустава Видин модела, сличан модел је успешно примењен и у десет других градова у Бугарској (Монтана, Плевен, Сливен, Пловдив, Софија, Берковица, Благоевград, Ђустендил, Пазарчик и Стара Загора). Захваљујући овој иницијативи преко 4000 ромске деце укључено је у редовне школе ван ромских насеља у овим градовима.¹¹

Описани пример указује на то да поред самог превоза деце изузетан значај имају и следећи фактори: а) веома ангажована и истрајна ромска НВО; б) пажљиво распоређивање ученика по новим школама уз вођење рачуна о захтевима школа и могућностима ромских ученика, в) материјална и образовна подршка ученицима који се укључују у нове школе, г) ромски координатор и д) тесна сарадња између НВО, општине и школа, њ) подршка посебно ромским родитељима да истрају у образовању своје деце и да сами наставе са образовањем. Ова последња карактеристика је захваљујући успеху Видин пројекта утицала на промену стереотипног жаргона о родитељима у проактивни исказ: «Родитељи нису део проблема већ део његовог решења». Истовремено, пример указује и на то да пројекат никада није добио потпуну подршку образовних власти којом би се осигурало трајно финансирање као и укидање сегрегисане школе у ромском насељу, јер се у целокупном периоду трајања пројекта он финансира искључиво од донација.

11 http://drom-vidin.org/drom/sites/default/files/buletin_en.pdf

2.1.2. Модел Коник

У Црној Гори је имплементиран најновији модел који је Ромски образовни фонд развио, и у њега су уграђена искуства претходних пројеката (Nagy & Kočić-Rakočević, 2015, Nagy & Mock, 2013). Реч је о десегрегацији деце из насеља Коник у Подгорици, који је највећи избеглички камп Рома са Косова и Метохије у Црној Гори, са око 2000 становника. Камп постоји од 2000. године и Црвени крст је својевремено успоставио и једну школу-сателит унутар кампа за децу од првог до четвртог разреда, која функционише као сегрегисана школа ниског квалитета, после које само око 10% деце наставља школовање у граду. Ромски образовни фонд подржавао је различите активности у кампу Коник од 2008. године, укључујући и једну предшколску установу у близини кампа и неколико покушаја интеграције ромске деце у градске школе (од којих је један доживео потпуни пораз када је министарство без претходне припреме школа и деце, пребацило сву децу из школе у кампу, у редовне школе у граду – већина деце је у року од недељу дана престало да похађа школу). Модел десегрегације образовања у Коник кампу од 2013. године спроводи се на новој основи: постигнут је договор са 6 школа из Подгорице о пријему ромске деце из Коника у 1. разред основне школе, и то по 2-3 детета у свако одељење. Такође, постигнут је договор да се у гето школу не уписују нове генерације ученика, већ да се она затвори када ученици који је похађају заврше 4. разред. И коначно, постигнут је договор са родитељима будућих првака да деца похађају предшколску установу у близини кампа, а да потом одлазе у школу у град. За децу која похађају школе у граду организован је превоз, а ангажовани су и ромски медијатори. Овај програм успешно функционише од школске 2013/14. године у сарадњи REF, HELP и Министарства просвете, а први резултати почињу да буду видљиви.

Коник модел указује на: а) значај предшколског образовања као добре припреме за полазак у школу; б) значај укључености Министарства просвете у пројекат; в) размештање деце по одељењима тако да број деце из Коника не прелази три ученика по одељењу.

2.1.3. Модел Мађарске

За разлику од претходна два описана модела, овај модел говори не о пројектној активности већ о националној политици и њеним осцилацијама, као и о пратећим истраживањима питања сегрегације и интеграције у Мађарској. Тако, истраживање (Kertesi & Kezdi, 2013) обављено у 100 градова у Мађарској указује на то да уместо директног дејства резиденцијалне сегрегације на школску сегрегацију, факторе треба пре тражити у мобилности ученика (нарочито оних који бирају школе изван свог локалитета, тј. школе

у којима нема ромских ученика), у локалним политикама које могу бити више или мање интегришуће или сегрегационистичке и у самом броју Рома у граду, који уколико је велик свакако ће произвести и велики број ромских ученика у школама и утицати на већу вероватноћу сегрегације. Занимљиво је напоменути да се у поменутом истраживању сам индекс резиденцијалне сегрегације није показао као значајан фактор школске сегрегације. Ово истраживање наводимо као значајно, пошто указује на низ варијабли на које политике (укључујући и локалне политике) могу утицати, и тиме отвара могућност пуног отклањања сегрегације у школству чак и у случајевима где резиденцијална сегрегација постоји.

Једну од главних подршки интеграцији Рома у Мађарској пружала је почев од 2002. године (и још пружа) Државна образовна мрежа за интеграцију (Országos Oktatási Integrációs Hálózat - ООИИ). Школе се пријављују у мрежу, под условом да задовољавају различите критеријуме између осталог и оквирни проценат од 25% ромских ученика, да се обавезу на интегрисану наставу како би добиле средства, али такође добијају и стручну подршку, „*outreach*” и додатно наставно особље. До сада је успостављено 45 модел институција и оне функционишу као ресурс центри (UNICEF, 2010). Евалуација програма за период 2005/2007. у 30 школа из програма који су упоређени са паралелном контролном групом од 30 не-програмских школа показала је импресивне резултате. У поређењу са контролним школама, програмске школе су имале успешнију наставу усмерену на ученике, која подстиче развој аутономије код ученика, користиле су савремене кооперативне и интерактивне наставне методе, сви ученици програмских школа имали су виша академска постигнућа (ефекти су највећи код ромских ученика), у већем проценту су се опредељивали за четворогодишње средње школе. И ромски и неромски ученици програмских школа имали су позитивнију слику о себи и стабилнији интерни локус контроле од ученика контролних школа. Такође, у програмским школама су неромски ученици показали нижи степен стереотипа и дистанце према Ромима (Kezdi & Suranyi, 2009). ООИИ је део општег плана за интеграцију ромске деце у образовни систем (IPR), који се ослања на добро промишљене интеграционе политике које су у Мађарској развијане почев од 1994. године и кореспондира са Националним развојним планом. IPR поред промене педагошких начела између осталог садржи и посебан систем недискриминаторског таргетирања ромских ученика као ученика у двојно или вишеструко неповољном положају, услед ниског социоекономског статуса родитеља, необразованости родитеља и евентуалних других отежавајућих чиниоца, као и обавезујуће антисегрегационе уписне квоте за однос ромске и неромске деце међу школама у истом локалитету (Kezdi & Suranyi, 2009). Још један елемент успешног мађарског модела интеграције Рома је распрострањен систем независних образовних центара „Танода” који је посебно погодан за подршку у учењу али и другим потребама првенствено средњошколаца и младих,

као што је професионална оријентација, стицање додатних квалификација, компетенција и вештина и свега другог што формални образовни систем не пружа или из чега ученици из сиромашних средина могу бити искључени. Свака Танода функционише уз подршку локалне самоуправе и донација.

2.2. Модели десегрегације у случају специјалних школа

Усмеравање ромске деце у специјалне школе је честа пракса у свим земљама у којима постоје специјалне школе, а посебно у земљама Декаде (Burnett & al 2005). Овај вид сегрегације је битно другачији и значајно озбиљнији и по интенцијама и по последицама од свих других видова сегрегације. Указује на усклађено дискриминаторно деловање великог сегмента система образовања (дијагностика, комисије, информисање родитеља, образовање специјалних педагога, програми, инфраструктура, систем подршке, систем евалуације, итд), које је финансијски подржано и не може се сматрати случајном грешком (Roma Education Fund, 2012), као и делова система социјалне и здравствене заштите, и којим се истовремено онемогућава стицање употребљивих квалификација великом броју ромске деце. Отуд и не чуди што упркос пресудама у корист ромских родитеља и налагању да се ова дискриминаторна пракса укине, не налазимо на примере успешних програма десегрегације у овој области. Изузетак можда чини Мађарска у којој се међу многим системским акцијама у периоду од 1993. помиње и поновно тестирање, рекатегоризација и преусмеравање 4000 ромске деце из специјалног система образовања у редовне школе (UNICEF, 2010).

2.2.1. Чешки модел

Овај модел, који је уследио као резултат случаја Ostrava, није успешан модел. Састоји се, заправо, само у преименовању специјалних школа са ромском децом у «практичне школе», које су наставиле да користе субстандардни програм и наставиле да издвајају ромску децу из редовног система образовања у који они више нису могли да се врате (ERRC & Roma Education Fund 2008). Тек неколико година касније је обављен детаљан инспекцијски преглед практичних школа, утврђен висок степен сегрегације ромске деце у њима, као и примена програма специјалне, а не редовне школе и дат налог да се престане са овом праксом (Equality & Roma Education Fund, 2011). Парадоксално, чешке (и словачке) специјалне школе су најуспешније десегрегисане миграцијом Рома у друге западноевропске земље, где су деца без проблема интегрисана у редовно образовање. У Енглеској је овај процес детаљно праћен са око 60 ромских ученика из Чешке и Словачке од којих је

само 2-3 посто захтевало изванредан степен посебне образовне подршке, који је пружен у редовној школи (Equality & Roma Education Fund, 2011).

С друге стране, препоруке које је низ организација упутило чешкој држави пратећи развој догађаја након 2007. године или свим државама са сличним праксама (Roma Education Fund, 2012; Equality & Roma Education Fund, 2011; Friedman et al, 2009; ERRC & Roma Education Fund, 2008), одсликава својеврстан модел идеалне (а неостварене) десегрегације специјалних школа. У том смислу наводимо неколико кључних елемената из ових препорука:

- омогућити приступ интегрисаном бесплатном предшколском образовању сваком ромском детету током две године;
- припремити детаљан вишегодишњи план затварања специјалних практичних школа и трансфера ромске деце из њих у редовне школе и осигурати финансијска средства за спровођење овог плана;
- припремити редовне школе, обучити наставнике;
- увести индивидуални образовни план;
- укинути праксу тестирања пред полазак у школу и укинути категоризацију деце према степену инвалидитета/сметње;
- увести ромске (педагошке) асистенте/медијаторе као подршку ромској деци и родитељима;
- појачати сарадњу са родитељима, информисати родитеље, осигурати информисану сагласност родитеља у вези са сваким питањем које се тиче образовања њихове деце;
- изградити и увести систем финансијских подстицаја за редовне школе које примају ромску децу и укинути беневите који повећавају привлачност специјалних школа у очима родитеља;
- редовно прикупљати етнички дезагрегисане податке и пратити напредак ромске деце.

Судећи према овим препорукама, најефикаснији модел десегрегације специјалних школа је заправо системска превенција, односно, осигурање да ромска деца не стигну у специјалне школе или да се специјалне школе као такве укину. А то истовремено подразумева и јачање редовног система образовања и васпитања за прихват, задржавање, подстицање и напредовање деце која долазе из средина које су с једне стране економски депривирани, с друге стране социјално стигматизовани и с треће стране, културно различите.

2.3. Модели десегрегације у случају ромских одељења у редовним школама

Иако посебни модели десегрегације одељења нису описани у прегледаној литератури, за десегрегацију специјалних одељења редовних школа важе

све горе описане препоруке које се односе на превенирање стицања ромске деце у специјалне школе. Требало би очекивати да се интеграција деце из специјалних одељења у редовна може обавити брже и протети лакше него у случају десегрегације специјалних школа, с обзиром на могућност постепеног, односно етапног укључивања ромске деце у интегрисана одељења у временском распону који омогућава узајамно упознавање ромске и неромске деце, упознавање са наставницима, израду ИОПа, припрему родитеља и обављање додатних припрема.

У погледу ромских одељења формираних услед непознавања језика на којем се изводи настава, примери добре праксе рада са децом миграната у неким земљама ЕУ могу послужити као оријентир. С обзиром да је добро владање језиком на којем се настава изводи услов за даљи школски успех из свих предмета, школе су у скоро свакој земљи Европске уније у обавези да организују неку врсту бесплатне појачане језичке наставе за сву децу миграната. Модели за ову наставу су различити:

- у Аустрији могу добити 6 сати додатног учења немачког недељно у школи, у неким школама током целодневне наставе, у другима после осталих часова. Језичка подршка почиње још у предшколском образовању, а наставници су обучени да процене језичке компетенције и планирају подршку у складу са проценом (Austrian Federal Chancellery, 2011);
- у Белгији се учење језика инструкције обавља у посебним педагошким центрима који се брину за низ других потреба мигрантске деце, која су по правилу из нестимулативних средина (Eurypedia¹²);
- у Данској дефинисани су различити облици подршке и обавеза школе је да омогући сваки од договорених, постоји праћење на локалном нивоу. Постоје две опције за језичку подршку, за оне који су похађали/похађају предшколско и оне који нису. Они који нису или не похађају имају до 15 сати недељно језичке стимулације (Eurypedia¹³);
- у Финској ученици којима језик наставе није матерњи ако су у земљи мање од 4 године могу да је добију и на матерњем језику. Они који су дуже од 4 године у земљи могу да имају допунске часове језика наставе али их држава не финансира (Eurypedia¹⁴; МоЕ, 2009; ЕС, 2014);
- У Француској за децу из породица Путника (Travellers) постоје допунски часови, пре свега француског и математике (Eurypedia; RERS,

12 Доступно на https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Belgium-Flemish-Community:Educational_Support_and_Guidance

13 Доступно на https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Denmark:Educational_Support_and_Guidance

14 Доступно на https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Finland:Educational_Support_and_Guidance

2013). Основна мера за ове ученике односи се на детаљну документацију о плану и програму као и постигнућу која је доступна свакој следећој школи у коју ученик оде (олакшано постојањем мрежа школа у различитим окрузима)¹⁵;

- У Немачкој за децу којима немачки није матерњи, при самом упису се организује тестирање и на основу резултата планирају или допунски групни часови или индивидуализована подршка. За децу из номадских породица обезбеђене су различите форме учења на даљину и „мобилних школа“ (European Commission, 2014);
- У Ирској велики број припадника заједнице Путника (*Travellers*) добија подршку у заједници у центрима уместо у посебним школама, чиме се превенира сегрегација и промовише стратегија образовне интеграције. Заједно са осталим ученицима у ризику од осипања, деца из номадских и ромских породица имају могућност похађања центара који пружају допунску наставу у школи, ван школе и након школских часова (DES, The School Completion Programme, 82 центара у време снимања стања 2005. Ово укључује часове језика али и помоћ у другим предметима, саветовање итд.) (European Commission, 2014);
- У Норвешкој сви ученици којима норвешки није матерњи имају право на допунски програм основног норвешког док не постигну довољно знање да могу да прате редовну наставу (DGEAC, 2014);
- У Шведској обавеза школе је да омогући допунску наставу ако ученик подбацује или ако је у ризику да неће достићи критеријуме постигнућа у петом и деветом разреду. То није нужно групна настава али могу се организовати специјални часови/групе. Сви ученици којима шведски није матерњи имају право на додатне часове. Шведски као други језик има свој курикулум исти за све школе. Међутим, ученик може добити и подршку на ромском језику или педагошког асистента. (ЕС, 2014).

Међутим, у већини случајева наилазимо на холистички модел подршке. Земље осим учења језика наставе уводе и допунске часове ромске културе. Пољска је ради боље интеграције Рома осим редовних допунских часова увела и допунске часове ромске културе и традиције (као и уџбенике, курикулум, итд). Показало се да овакав приступ комбинован са подршком у савлађивању редовних предмета пуно значи за мотивацију ученика и осећање припадности, јер се од њих не тражи да се потпуно асимилују већ се негује и поштује њихов културни идентитет (Europepedia¹⁶). Такође, у неким земљама

15 Доступно на <http://www.esen.education.fr/?id=79&a=69&cHash=>

16 Доступно на https://webgate.ec.europa.eu/fpfs/mwikis/eurydice/index.php/Poland:Educational_Support_and_Guidance

деца из већинске популације похађају исте часове ромске културе ради јачања интеркултуралних компетенција и прихватања својих ромских другова, а за наставно особље организују се обуке и семинари на којима се упознају са ромском културом и језиком (нпр. У Румунији пројекат „Access to Education for Disadvantaged Groups, with a Special Focus on Roma”), (UNICEF, 2010).

3. Поуке иностране праксе

У закључку ове кратке анализе желели бисмо да се посветимо двома темама, које извиру из прегледа иностране праксе сегрегације и десегрегације у образовању.

Прва тема тиче се политичке димензије сегрегације односно десегрегације, тј. политичке артикулације интеграције. Одговор на питања везана за ову артикулацију теме утиче на све аспекте конкретних акција, на ставове учесника, њихове капацитете и компетенције координацију акције, финансијске приоритизације и алокације, пунитивне мере за нечињење, итд., једном речју на све што од једне начелне мере може учинити ефикасну или неефикасну, успешну или неуспешну акцију. Начин решавања политичке димензије сегрегације не зависи од образовне праксе, успешних примера, анализа, квалификованих процена, већ од укупне оријентације друштва. У том смислу, обрада политичке димензије сегрегације није тема ове анализе – желели смо само да истакнемо да она постоји, и да је барем толико делотворна као и друга, образовна димензија која је заснована на подацима, анализама ситуације, међународне праксе и иновација створених са дубоким уверењем у важност образовања. Преглед међународне праксе указује на то да и успешни модели интегрисаног образовања могу да се донекле «ре-сегрегишу», али и на то да десегрегација може бити изузетно успешна и деловати еманципаторно и развојно на целокупно друштво.

Друга тема је образовна тема - да ли је могуће организовати одржив и десегрегисан систем образовања, на који начин би то требало да изгледа и који кораци воде ка том, а који ка супротном циљу?

Резултати анализе показују да је успешан интегрисан (десегрегисан) систем образовања могућ, лако остварљив и пожељан. Десегрегација не подразумева једну, изоловану, меру, већ цео систем мера:

1. У том систему мера важно место заузима оспособљавање редовног система образовања за до недавно занемарене задатке успешне интеграције све деце, са посебним нагласком на осетљиве групе, које се састоји из најмање следећих елемената:

- а. Наставни програм који уважава различитост, укључује познавање културе и историје Рома, омогућава учење ромског језика, омогућава бесплатно учење српског језика, богата је додатном наставом, ван-наставним активностима, мотивишућа је, занимљива, организована тако да садржи пуно кооперативних активности и интерактивне методе;
- б. Уџбеници који су бесплатни, немају дискриминаторска својства, садрже и културну баштину Рома, и укључују ромску децу као субјекте са позитивним карактеристикама;
- в. Наставни кадар који не преноси евентуалне стереотипе суграђана о Ромима на децу, већ активно ради на елиминисању сваке директне или индиректне дискриминације, који има високо развијене компетенције за рад у мултикултурном одељењу и за подршку развоју личности деце. Такође, важно је да наставни кадар буде мултикултуралан, тј. да рефлектује диверзитет ученика кроз укљученост наставника који су Роми или ромских педагошких асистената;
- г. Систем оцењивања који се ослања на модерне тековине формативног оцењивања, и систем испита који је пропраћен богатом припремном наставном организованом на начин да је ромски ученици похађају;
- д. Руководство школе које укључује представнике ромских родитеља, и демонстрира све карактеристике успешног и партиципативног меџацмента;
- ђ. Систем финансирања које пружа довољну подршку и сваком ученику појединачно, у регуларном систему образовања, а и школи за покривање додатних трошкова који извиру из потребе озбиљнијег ангажмана наставног кадра за успешан рад са ромским ученицима и других трошкова школе овом смислу.

2. Поред горе наведених основних карактеристика успешних интегративних система школовања, десегрегисан систем подразумева увођење озбиљних превентивних механизма, који се пре свега односе на ниво локалне заједнице и на интегрисане службе у локалној заједници. У прегледаним примерима нашли смо следеће:

- а. Уписне квоте које важе за све школе у истом локалитету;
- б. Укљученост већег броја школе у систем интегрисаног образовања;
- в. Организован бесплатан превоз деце уз добро осмишљену логистичку подршку;
- г. Добро организована додатна финансијска, социјална и образовна подршка деци из угрожених група;
- д. Јасна улога координаторске организације, било да је она државна, локална или невладина;
- ђ. Рад са родитељима и ромским и неромским;

е. Функционалан систем надзора, праћења и прикупљања информација.

3. Мада нисмо посебно трагали за додатним подршкама описаним програмима, свакако се појавила могућа важна позитивна улога међународних организација различитих профила, медија који пружају адекватну интерпретацију процеса интеграције, као и истраживача који са пуним научним скрупулом прате процес и постигнуте ефекте и производе публикације које могу послужити као добар ослонац даљих промишљања унутар сопствене земље или негде друго.

Превенција сегрегације, развој инклузивних уписних политика и десегрегација школа и одељења

4. Предности интегрисаног образовања

Србија је једна од земаља централне и југоисточне Европе која се суочава са проблемом дискриминације, па чак и сегрегације ромске деце у образовању, што потиरे саму идеју људских права.

Сегрегација се испољава у различитим облицима било тако што су деца укључена у одељења која доминантно похађају ромска деца, или наставу похађају у истуреним одељењима у удаљеним руинираним објектима, или чак, већину полазника школе чине ромска деца (тзв. „ромске школе“). Још увек се може говорити и о презаступљености ромске деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју.¹⁷

Ни Закон о основама система образовања и васпитања¹⁸, ни Закон о забрани дискриминације¹⁹ нису донели потребан помак ка интегрисаном образовању, иако оба закона забрањују сваки облик дискриминације у образовању.

Због тога је нужно предузети низ активности како би се зауставило даље кршење права ромске деце на образовање и у образовању, а сегрегација, као најтежи облик тог кршења, елиминисала и уступила место процесу интеграције и социјалне укључености.

У том смислу члан 29. Конвенције о правима детета²⁰ који се односи на циљеве образовања је од далекосежног значаја, јер потенцира урођено људско достојанство сваког детета и његова/њена једнака и неотуђива права.

17 „Још увек далеко од циља“, Презаступљеност ромске деце у „специјалним школама“ у Србији, јануар 2014, Извештај Европског центра за права Рома, Будимпешта, јануар 2014.

18 „Сл. гласник РС“, бр.72/2009, 52/2011, 55/2013 и 35/2015)

19 „Сл. гласник РС“, број 22/2009

20 Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета (Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр.15/90 и „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр.4/96 и 2/97)

Ови циљеви су: свеобухватан развој пуног потенцијала детета, уз развијање поштовања људских права, појачан осећај идентитета и припадности и његову/њену социјализацију и интеракцију са другима и са окружењем. На тим принципима осмишљен је и нормативни оквир у Србији.

5. Значај интегрисаног образовања

Неподељено је мишљење стручњака да је рано детињство од кључног значаја за остваривање дечијих права, јер тада деца доживљавају најбржи период раста и промена у односу на читав људски век, у смислу сазревања тела и нервног система, повећања покретљивости, вештине комуникације и интелектуалних способности и брзих промена интересовања и способности.²¹ Најраније године живота мале деце су темељ њиховог физичког и духовног здравља, емоционалне сигурности, културног и личног идентитета и развијања способности. Посебну пажњу треба посветити најугроженијим групама деце и оној деци код које постоји ризик од дискриминације,²² међу којима су ромска деца свакако на врху листе. Та посебност се читава у потреби холистичког приступа свих система подршке: образовања, здравства, социјалне заштите и њиховој ефикасној координацији, како би мере подршке усмерене према ромској деци и њиховим родитељима, од стране предшколских установа и школа, али и локалне заједнице доприносиле убрзаној еманципацији ромске популације и потпуној интеграцији ромске деце у групе, одељења и школе које похађају.

5.1. Предности за ромску децу

Интеграција ромске деце у одељења са децом већинске популације доприноси постепеном елиминисању свих негативних ефеката процеса сегрегације, а пре свега доприноси осећању прихваћености и могућности успостављања пријатељства међу вршњацима. Учење кроз интеракцију са другом децом у вршњачкој групи води ка јачању самосвести ромске деце, побољшању њихових школских постигнућа. Ови процеси морају бити праћени повећаном пажњом наставника, њиховом константном едукацијом, запошља-

21 Једно од полазишта Општег коментара бр. 7 Комитета за права детета УН о остваривању права детета у раном детињству

22 Исто, стр. 10, тач. 24.

вањем наставника Рома, увођењем педагошких асистената тамо где их нема чиме ће се подићи квалитет образовања ромске деце у основним школама.

Школа мора бити сигурно место у којем сва деца стичу знања и вештине, изграђују своју личност и стичу пријатеље за читав живот.

5.2. Предности за децу већинске популације

Интеграција ромске деце у систем образовање позитивно делује и на децу већинске популације тако што јача њихове капацитете за узајамно уважавање, упознавање и прихватање културе која је различита од њихове. Такође, тиме се деци већинског становништва помаже да боље разумеју различитости - етничке, језичке, културолошке, и то већ у најранијем узрасту. Уз то, овај процес их оплемењује на такав начин да они на те разлике гледају као на богатство свог микро окружења, а не као на претњу по сопствене вредности.

Деца већинске популације су у прилици да већ у најранијем узрасту упознају разноврсност и развијају толеранцију, солидарност и емпатију као нужни елемент сазревања и изградње другарства са својим ромским вршњацима.

5.3. Предности за школу

Инклузивна школа, представља отворену школу у којој сва деца имају једнаке могућности за напредак, како је законом и прописано, што се посебно односи на ону децу која имају слабију полазну основу у животу. Таква школа живи у партнерству са родитељима деце, тако што ће користити снагу тих актера и оснажити оне којима је подршка потребна, а то су махом родитељи ромске деце, који морају бити укључени у рад школе и органе одлучивања. Сарадња ромских родитеља и школе не сме се препустити само педагошким асистентима. Родитељи ромске деце као чланови савета родитеља и школских одбора представљају ослонац својој деци, чинећи школу оним местом у којем су ромска деца и њихови родитељи прихваћени.

Наставни планови и програми прилагођени свој деци, тако да одговарају спектру разноликости међу децом, повећаваће компетентност и вештине наставника. Таква школа неће бележити осипање ромске деце из наставе, а школски успех ће се значајно поправити.

Развијене ваннаставне активности, које треба да обухвате што већи број, како ромске, тако и деце већинске популације, гаранција су да ће школа бити место које је привлачно за сву децу и у којем стално стичу нова знања и вештине и развијају своје таленте.

5.4. Предности за локалну заједницу

Живот се одвија у локалној заједници. Уравнотежен развој општине, без сегрегисаних насеља у којима живе Роми је једини пут за стварање подстицајног амбијента за све људе који живе на једној општини. Интеграција почиње од предшколских установа и школа, чиме се ствара безбедно окружење за развој деце и младих.

Оно што локална заједница уложи у подршку ромској деци кроз предшколско, основношколско и свако даље образовање, кроз расположиве сервисе, услуге, материјалну подршку, вишеструко ће се вратити кроз образованији нараштај којем је интерес не само лични успех и напредак, већ и напредак заједнице чији су они саставни део. Локална заједница је та која треба да обезбеди сврсисходну координацију ромских координатора, здравствених медијаторки и педагошких асистената, интерресорних комисија, као и ромских организација, да би ефекат њихових појединачних залагања био у најбољем интересу, пре свега, ромске деце.

5.5. Предности за целу земљу

Инклузивно образовање доприноси уклањању предрасуда, стереотипа и дискриминације ромске деце. Једном успостављена равнотежа у формирању мешовитих одељења и елиминисање сегрегације у школама имаће далекосежне ефекте и видљив утицај на развој целе земље и друштва. Када се оконча циклус образовања једне генерације (које ће нужно следити следеће генерације) створиће се чврсти темељи друштва у којем ће дискриминација ромске популације бити занемарљива појава, присутна у мери у којој у сваком друштву, па и најтолерантнијем, постоје појединци који не прихватају људе различитог етничког, верског и језичког порекла, укључујући и Роме. Образовање је широко прихваћено као кључ за превазилажење сиромаштва.²³

²³ *Право на образовање за свако дете: уклањање баријера и унапређење инклузије за ромску децу*, Међународна конференција организована у години председавања Србије Ромском Декадом, Завршни документ конференције, Београд, јун 2-3, 2009.

Добити се могу исказати и кроз уштеде у области социјалних давања и здравствене заштите, а крајњи резултат таквог развоја је друштво толерантније на различитост, социјална кохезија и политичка стабилност.

6. Превенција сегрегације

Превенција сегрегације у образовању је једно од најмоћнијих средстава социјалне инклузије маргинализованих група. Иако су активности које превенција сегрегације подразумева вишеслојне и обухватају многе сегменте рада образовних институција, оне се у великој мери преклапају са захтевима које сви законски и подзаконски акти у области образовања већ постављају образовним институцијама – превенција сегрегације у образовању дакле, највећим делом, подразумева пуну имплементацију свих законски прописаних мера квалитетног и инклузивног образовања.

За потребе овог приручника укратко ћемо описати све неопходне мере превенције сегрегације у образовању по логичким целинама, а посебно ћемо назначити све оне мере које су експлицитно инкорпориране у школско законодавство.

6.1. Интеграционе уписне политике

Под интеграционом уписном политиком се подразумева начин уписа у школу/ПУ којим се осигурава да се деца образују у етнички, лингвистички, социјално-културално хетерогеним групама, одељењима, школама, односно такав начин уписа којим се спречава могућност сегрегације у образовању, било између, било унутар институција образовања. Уколико образовни систем има јасну интеграциону уписну политику, појава сегрегације је много мање вероватна него уколико је питање уписне политике регулисано без вођења рачуна о томе да укључивање ромске деце у систем образовања може да носи ризик сегрегације уколико оно није пропраћено адекватним додатним мерама. У постављању, подршци и одржавању интеграционих уписних политика национални, локални и школски ниво регулације имају своје задатке.

6.1.1. *Подршка интеграционе уписне политике на националном нивоу*

Интеграциона уписна политика је подржана законима у областима образовања. Отуд, за стабилну примену и јачање ове праксе неопходна је доследна примена закона, континуирано праћење стања на терену и правовремено реаговање министарства у свим случајевима у којима се интеграциона уписна политика на било који начин, било којом аргументацијом и од стране било ког субјекта крши.

У том смислу, од министарства задуженог за просвету, али и завода и надлежних савета се очекује да даље развијају правни оквир и обезбеде механизме за његову примену, као и да посебну пажњу посвети ажурном прикупљању података и анализи образовних статистика са посебном осетљивошћу према подацима који указују на диспаратите обухвата маргинализованих група. Даљи детаљи о пожељним начинима прикупљања података, укључујући и праћење разлика по индикаторима између популације најнижег квинтила по социоекономском статусу (најсиромашнијих 20 посто) и просечних вредности, или највишег квинтила, што јесте најчешће индикативно када се ради о ромској популацији, као и о начинима праћења интеграционих образовних политика могу се наћи у елаборату *Оквир за праћење инклузивног образовања у Србији*²⁴ и *Мапа пута за примену оквира за праћење инклузивног образовања у Србији*²⁵.

Друга мера која је у овом смислу изузетно важна и може постати веома ефективна јесте примерено, увремењено и видљиво кажњавање због дискриминације и сегрегације Рома унутар система образовања. Извештавање државних органа задужених за образовање према парламенту и међународним/међудржавним институцијама требало би да садржи и информације о томе колико и колики проценат починилаца дискриминације/сегрегације је кажњен. Уколико дискриминација коју врши директор школе или наставник или неко други унутар система, као и подршка сегрегисаном упису и образовању нема негативне последица по починиоце и одговорне особе, не може се очекивати да ове праксе саме од себе нестану.

Такође, институције на националном нивоу би требало да потпомогну, моделују, па чак и обезбеде функционисање свих механизма сарадње између кључних сектора (пре свега оних који су задужени за социјалну политику и здравствену заштиту) чије је ефикасно садејство неопходно да би инклузивна образовна политика могла лакше функционисати на дужи рок. Интерсекторске стратегије за интеграцију Рома, заједничка тела, и на нивоу Владе и на нивоу Народне скупштине, која се баве социјалном инклузијом, узајамна и заједничка извештавања, добра координација свих тела и, свакако, партици-

24 Институт за психологију, Београд, 2014

25 Центар за образовне политике, Београд, 2015

пација ромске заједнице преко својих тела је *sine qua non* за даље кораке и успех у интеграцији ромске заједнице, а посебно за образовну интеграцију без дискриминације.

Питање посебних мера (тзв. мера афирмативне акције) у образовању од предшколског до универзитетског нивоа, а потом посебних мера у запошљавању, посебно у школству је такође регулисано на националном нивоу. У том смислу, важно је да разрада механизма, као и подстицаји за имплементацију већ постојећих механизма доследно стижу са националног нивоа у школске управе, општине и школе. Посебно важно је обратити пажњу на:

Афирмативну акцију при приступу предшколском образовању, односно на обавезу предшколских установа да резервишу пропорционално одговарајући број места за ромску децу која без тога не би добила приступ, пошто се у многим општинама, по правилу, предност при упису даје деци чија оба родитеља раде, а при том се занемарује законска одредба да предност имају деца која долазе из маргинализованих група;

- Афирмативну акцију за упис у средње школе – са посебним нагласком на приступ и атрактивним профилима, а не само онима на којима је остало слободних места, као и на осигурање могућности домског смештаја, без обзира на евентуално кашњење самог уписа у школу због дужег трајања процедура које афирмативна акција подразумева;
- Афирмативну акцију за упис на високошколске установе на резервисану квоту, са статусом буџетског студента и без одлагања који би угрозио правовремено присуствовање настави и добијање домског смештаја;
- Афирмативну акцију при запошљавању у школству потребно је развити као праксу, пошто запошљавање наставника који су ромског порекла на најефикаснији начин спречава дискриминацију унутар школе и шаље поруку позитивног модела и ромској и неромској заједници;
- Саставни део свих ових мера афирмативне акције треба да буде и прецизно и правовремено информисање свих оних којих се мера тиче – ромских родитеља, ученика, будућих студената, итд.

Институције на националном нивоу су задужене и за праћење научне и образовно-политичке литературе која обилује корисним информацијама и путоказима за инклузивно образовање, мултикултуралност и интеркултуралност у систему образовања, поштовање људских права и права детета и унапређивање квалитета и праведности образовања. Данас се веома много зна о томе које образовне политике и праксе повећавају ризик од опстајања стереотипа, дискриминације и сегрегације, која врста реторике иде у прилог настављању лоших пракси, и којим механизмима и мерама се оне могу умањити и елиминисати, и није најбоље решење чекати да се та литература

обрађено и преведено сервера нашим образовним институцијама. У том смислу посебно корисни ресурси могу се наћи код Ромског образовног фонда (www.romaeducationfund.org) и у новијим публикацијама Европске Комисије²⁶.

Коначно, национални ниво је тај на којем се морају обезбедити и издвојити средства за такво образовања ромске деце које не дискриминише и које обезбеђује квалитетан развој и учење. С једне стране, овај захтев се односи на осигурање додатних ресурса за сваку акцију која је усмерена на интеграцију Рома у образовање било из донаторских средстава било из посебних наменских буџетских средстава. Чак и сиромашна земља као што је Србија могла би остварити значајне буџетске уштеде уколико би повећала наменска улагања за образовање ромске деце. Економске анализе указују на многоструки повраћај уложених средстава већ након неколико година²⁷. С друге стране, национални органи би требало да потпомогну што скорију реорганизацију начина финансирања образовања који би омогућио праведнију расподелу средстава. Важећи систем финансирања ствара подстицаје за специјалне школе за укључивање ромских ученика и не пружа довољно подршке редовним школама за инклузивно образовање²⁸. Отуд интеграциона уписна политика мора у већој мери да се ослони на друга, нефинансијска већ пре „убеђивачка” или политичка средства што може стварати застоје, учинити уписну политику „политички” сензитивном и зависном од националних и локалних политичких структура. Финансијски аранжман који гарантује редовној школи додатна средства која се усмеравају на додатну подршку интегрисаном, квалитетном, инклузивном образовању ромске деце (дакле ни чисто ромској школи, ни специјалној школи, ни ромском одељењу, ни школи из које се ромска деца осипају) могао би да умањи потребу за политичким деловањем и осигура предвидивост и трајност акција са позитивним исходима.

26 На пример, веома је корисна публикација: Lilla Farkas & European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field: *Report on Discrimination of Roma children in education*. European Commission, Directorate-General for Justice, 2014

27 На пример, Kertesi, G. & Kezdi, G (2006). *Expected long term budgetary benefits to Roma education in Hungary*. Budapest: Roma Education Fund; Kovač-Cerović, T., Lakićević, A., Cenerić, I., Vainalanan, R (2013). *Analiza uticaja politika: Pružanje dodatne podrške učenicima iz vulnerabilnih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju*. Beograd: UNICEF Serbia

28 Образовање детета се плаћа 2,61 – 5,68 пута више уколико је оно у специјалној школи а не у редовној школи у редовном одељењу, у зависности од општине. Податак је добијен на основу емпиријске анализе издвајања за образовање у 10 општина у Србији 2010 године, УНИЦЕФ студија „Costing of Inclusive Education”, 2012.

6.1.2. Примена интеграционе уписне политике на општинском нивоу

Локалне самоуправе имају кључну улогу у спровођењу инклузивне политике уписа у школе, односно у обезбеђивању да ниједна школа на територији општине не настане или током година, услед демографских или образовних промена, не постане у потпуности или претежно „ромска школа”. Опасност од неконтролисаног настајања ромских школа, као у многим другим земљама постоји и у Србији, до таквог расплета догађаја могу довести многи фактори, који на крају увек резултирају тиме да родитељи који су у бољој материјалној могућности преместе своје дете у неку другу школу без обзира на близину школе (у литератури је овај феномен познат као „бежање белих”, и оно се административним средствима не може зауставити, може се само спречити мудрим интегративним образовним политикама и правовременом информисаношћу надлежних служби.

Имајући у виду да је добит од добро образоване и интегрисане ромске заједнице највећа управо на нивоу општине, општинска улога у обезбеђивању инклузивне уписне политике се мора истаћи у много већој мери него што је до сада то био случај. Реч је о следећим мерама:

6.1.2.1. Стављање мреже школа/ПУ у функцију интеграционе уписне политике

- Мапирање територије општине, положаја ромских насеља, мреже школа и постојеће мреже транспорта.

Општине по правилу располажу свим информацијама о територијалној распоређености институција и демографским картама, најчешће одвојено, као посебним базама информација. Оно што је неопходно за осигурање интеграционе уписне политике је обједињено представљање информација о насељима, демографским картама, мапом мреже школа/ПУ са структуром ученика и капацитетима, транспорта и путева и разматрање ових обједињених информација у циљу израде локалног плана уписа ромске деце у школе и предшколске установе. Пожељно је да свака општина створи мало координационо тело које ће обезбедити припрему и разматрање свих потребних информација, током сваке јесени у циљу оквирног планирања уписа у следећој школској години.

- Организација система упућивања ромске деце у школе које су у мрежи на начин који омогућује интегрисано образовање сваког ромског детета, односно извесна реорганизација мреже школа у случају потребе. Да би мрежа школа и ПУ служила интегрисаном образовању/васпитању ромске деце, посебну пажњу треба посветити томе да:

- ни у једној школи/ПУ не буде више од 20-25% деце која су ромске националности,
- да између различитих школа односно различитих ПУ не буде великих разлика у погледу заступљености ромске деце.

Ова мера се поред одредаба о забрани дискриминације, ослања и на могућност избора школе²⁹, као и на посебну меру у области предшколског образовања када се ради о деци из осетљивих група³⁰. Да би се ти законски механизми у потпуности ставили у функцију интеграционе уписне политике општине, неопходно је да се прелиминарни план уписа ромске деце, а пре свега деце из ромских насеља пажљиво размотри у сарадњи са организацијама цивилног друштва (ОЦД) које се баве ромским образовањем и/или интеграцијом Рома и представницима ромске заједнице.

- Комплементарна мера која се такође може користити у случају потребе је реорганизација граница између подручја школа у општинској мрежи школа тако да се избегне могућност стварања чисто ромске школе. Ослањајући се на извршено мапирање ромских насеља и мреже школа, потребно је проверити да ли је могуће померањем граница међу уписним зонама различитих школа заправо на веома једноставан начин превенирати сегрегацију. Ова мере је посебно погодна у градским и приградским подручјима где је школска мрежа релативно густа.
- Обезбеђивање превоза је важан саставни део интеграционе уписне политике, нарочито у случајевима резиденцијалне сегрегације. Пошто интеграциона уписна политика не подразумева похађање оне школе/ПУ која је најближа месту становања, добро организован, предвидљив, удобан и за децу бесплатан превоз је од кључног значаја и општина га мора обезбедити. Начини обезбеђивања су следећи:
 - Прилагодити трасе и времена ползака постојећих линија јавног саобраћаја потребама школовања ромске деце, у складу са оквирним планом интегративног уписа у школе/ПУ које је израдила општина.
 - Обезбеђење финансирања трошкова превоза до школе/ПУ за свако ромско дете, без изузетка, укључујући и пратиоца по потреби.
 - У случају непостојања адекватног јавног превоза или немогућности мењања његове трасе, општина мора обезбедити школски аутобус који саобраћа на линији између ромских насеља и школа/ПУ у временима који одговарају пуном похађању наставе за свако

29 Уведено ЗОСОВом 2003, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011, 55/2013 и 35/2015 - члан 98

30 Закон о предшколском васпитању и образовању, 2011, члан 13.

ромско дете, без изузетка. У многим случајевима општина већ располаже превозним средствима (нпр. минибусевима добијеним на основу различитих пројеката), те је неопходно да их стави у функцију и постави њихов адекватан распоред. У другим случајевима биће, пак, неопходно у партнерству са организацијом превозника, невладином или донаторском организацијом, прибавити возила за превоз ромске деце од насеља (или школе у насељу) до школа/ПУ у коју су деца уписана.

- У случају непостојања пута, општина ће у сарадњи са ромским цивилним организацијама изнаћи привремено решење којим се обезбеђује стижање деце до школе или уз организовану пратњу старијих ученика/одраслих или употребом неког алтернативног облика транспорта.

6.1.2.2. Мобилизација свих актера и усмеравање инклузивне социјалне подршке

Сва искуства добре праксе и из земље и из иностранства упућују на то да интегрисано образовање не опстаје без добре организације додатне образовне социјалне и здравствене подршке. Колико је доношење општинских планова интеграцијског уписа битно за превенцију настајања „ромских“ школа, тако је мобилисање свих актера који пружају образовну, социјалну и здравствену подршку важно да би се осигурало пуно прихватање интеграционе уписне политике и од стране родитеља, како ромских тако и већинске популације, и од стране школа/ПУ, нарочито оних који су до сада избегавали да уписују ромску децу или су олако допуштали висок степен њиховог осипања. Под мобилизацијом свих актера на општинском нивоу подразумевамо следеће:

- Подршке раду интересорних комисија (у даљем тексту: ИРК), као и обезбеђивања подршке коју ИРК препоруче.

Иако мишљење ИРК није потребно приликом интегрисаног уписа ромске деце, важно је да општина има на уму да је улога ИРК битна за обезбеђивање свих додатних подршки које ће можда затребати одређеном броју ромске деце, пре свега из области социјалних давања која се често преко општине обезбеђују из републичког буџета, те је јако важно да ИРК добије адекватну општинску подршку и тако омогући приступ ромске деце различитим давањима. С друге стране, ИРК је битна и са образовног становишта. Важно је да ИРК не препоручи родитељима ромске деце упис у специјалну школу, пошто би на тај начин наставила праксу сегрегације. Такође, с обзиром да је у њеној надлежности одобравање ИОП2, ИРК може да спречи стихијско образовање ромске деце по смањеним стандардима уколико одлучивање о

одобрењу ИОП2 обавља крајње пажљиво и имајући на уму све негативне последице образовања са смањеним стандардима.

- Активна сарадња са ОЦД које се баве ромским питањима, или учествују у припреми или реализацији локалних стратегија које се односе на интеграцију Рома. Цивилни сектор који се бави интеграцијом Рома је значајно ојачао током имплементације Декаде инклузије Рома, те је ОЦД сектор важан и разгранат ресурс који може веома квалификовано да помогне и у области образовања Рома. Ова сарадња може бити посебно важна у идентификацији деце која нису у школи, деце за коју се верује да су неоправдано у специјалној школи, у набавци материјалне подршке за школу, подршке у учењу, али, наравно и у планирању локалних политика за бољу образовну интеграцију ромске деце.
- Сарадња са педагошким асистентима, здравственим медијаторкама, координаторима за ромска питања у општини или школској управи. Иако су педагошки асистенти запослени у школама и ПУ претежно финансирани из републичког буџета, показало се да је делатност педагошких асистената кључна не само у посредовању између породице и школе и деце и одраслих, већ и у повезивању различитих служби и подршци родитељима да добију приступ различитим сервисима. Имајући ово на уму, важно је да општинске структуре такође активно сарађују са педагошким асистентима који раде у школама на датој општини.
- Осигурање сарадње између различитих општинских служби које су задужене за дечји додатак, новчана давања и образовање.
- Нужно је да у склопу ове мобилизације ресурса општина осигура да сва давања која су предвиђена на општинском нивоу или се остварују преко служби над којима општина има неке ингеренције (нпр. давања преко Црвеног крста, повремена давања за набавку школске опреме, оброк у школи достављен из кухиње ПУ, итд) буду у пуној мери доступна сваком ромском детету, без обзира на то коју школу/ПУ похађа. Овај сегмент нужних услова морамо додатно истаћи, с обзиром да је са логистичке тачке гледишта лакше давање усмерити у специјалну школу, у „ромску школу” или у ромско насеље, чиме се пак може угрозити процес интеграције.
- Посебно је значајно осигурати да сва ромска деца могу да добију оброк у школи уколико им је потребан и да добију адекватну обућу и одећу за похађање школе/ПУ, укључујући и опрему за ваннаставне активности, посебно за спортске секције.

6.1.2.3. Мобилизација родитеља

За ефикасну интеграцију ромске деце у редовне школе неопходна је мобилизација родитеља, како самих ромских родитеља, тако и родитеља из већинске заједнице.

- Мобилизација ромских родитеља, односно изградња партнерског односа између ромске заједнице и установа образовања је услов без којег се тешко може очекивати успех у интеграцији ромске деце у образовање. Ромска деца, као и сва остала деца, тражиће пуну и свакодневну подршку својих родитеља и шире породице за тај велики задатак који започињу својим школовањем, а то ће добити само ако су родитељи дубоко уверени да то има смисла и доноси добробит детету, породици и целој заједници. Дуготрајна дискриминација и социјална искљученост ромске заједнице изискује да се мобилизацији ромских родитеља посвети озбиљна пажња, али да се задржи флексибилан приступ.
- Постојећа добра пракса указује на то да су најефикасније оне кампање које спроводе ромске невладине организације на нивоу целе локалне заједнице, односно, свих ромских насеља у општини, и то у сарадњи са општинским органима. Ангажманом цивилног сектора се осигурава лак приступ насељу непосредни контакт са свим родитељима, увид у врсту препрека и систематично отклањање свих битних препрека у приступу образовању, организовано прибављање различитих врста подршки од транспорта до ужине, књига и школске торбе, а сарадњом између НВО и општинских органа осигурава се да се уочени проблеми лакше и брже отклоне. На овај начин изграђује се поверење између свих актера, а добија се и партнер који може имати важну улогу у изградњи и одржавању односа између ромске заједнице и школа и на дужи рок.
- Приликом формирања школских одбора мора се водити рачуна о томе да у свакој школи коју похађају ромска деца буде представника њихових родитеља. То јесте законска обавеза која управо служи као подршка интеграционих политике, те је важно да општинска управа и школа стриктно воде рачуна о томе да се овај захтев поштује.
- Уколико у општини функционише општински савет родитеља, важно је у то тело укључити и ромске родитеље.
- За осигурање јаке подршке ромским родитељима корисни су и програми који се ослањају на рад мултисекторских општинских тимова, које чине не само представници ромске заједнице (нпр. педагошки асистент, ромски здравствени медијатор, општински

ромски координатор) и представници школских установа, већ су чланови тима и представници центра за социјални рад и општинских служби за друштвене делатности, као и здравствених организација.

- Укључивање додатних програма за оснаживање ромске заједнице, паралелно са кампањом за упис деце у школу, такође се показало ефикасним начином мобилизације родитеља, било у виду понуде програма „Друга шанса” за родитеље у циљу довршавања сопственог образовања, било посебних програма описмењавања, школе родитељства, курсева компјутера, или било које друге атрактивне понуде. Оваква понуда се може реализовати у школи и на тај начин ће школа постати све више прихваћено место боравка и ромских родитеља, а може се реализовати и у локалним центрима који би се формирали у те намене, попут праксе у неким другим земљама (у Мађарској „Таноде“), просторијама ромских невладиних организација, месним заједницама или било којем наменски уређеном простору у близини становања ромских родитеља. У овом другом случају ће ромско насеље постати све више место у којем се дешавају образовне активности и где долазе наставници и други стручњаци из већинске заједнице.
- Посебно је важан аспект рада са ромским родитељима који се односи на њихово детаљно информисање о:
 - свим аспектима прибављања неопходне документације за упис детета (иако је сам упис детета у школу могућ и без докумената, њихово прибављање ће постати важно за приступ многим другим сервисима);
 - о раду ИРК, о начинима приступања оним сервисима за које је потребно мишљење ИРК и улози родитеља у тим поступцима;
 - свим другим практичним питањима у вези доласка и одласка у и из школе/ПУ и свим елементима школског живота детета;
 - свим начинима комуникације између школе и родитеља;
 - свим начинима укључивања родитеља у школска тела;
 - свим захтевима школе у односу на школовање детета (домаћи задаци, подршка, време учења, итд).
- Важно је јасно информисање родитеља о значају школовања у редовним одељењима редовних школа, уместо специјалних, посебно имајући на уму традицију сегрегисања ромске деце у специјалне школе која је била праћена и посебним социјалним давањима која су служила и као подстицај за ромске родитеље да децу уписују у такве школе или одељења. Пошто упис у специјалну школу више није могућ без сагласности родитеља, ромски родитељи морају бити јасно информисани о свим негативним

последицама за њихово дете уколико би дали сагласност за такво школовање.

- Стварање ефикасних мултисекторских тимова, изградња партнерског односа између владиног и невладиног сектора, разумевања између институције као што је школа и неформалне заједнице, као што је насеље, сарадње између ромске и већинске заједнице је процес који траје више година. Тај процес сигурно неће бити линеаран, и наилазиће на тешкоће и изазове који се морају стрпљиво отклањати. Дуготрајна социјална искљученост с једне стране и дубоко укореењени стереотипи с друге стране, неће се превазићи преко ноћи већ само стабилним и трајним ангажманом.
- Мобилизација родитеља већинске заједнице је подједнако важан елемент интегративне уписне политике. Један од најчешћих модела сегрегације описан је као последица „бега белих”, односно, као резултат чињенице да родитељи већинске и економски јаче заједнице преместе своје дете у другу школу уколико број ромске деце у школи прерасте одређени проценат. Такође, није непознат ни феномен штрајка већинских родитеља са захтевом да се ромска деца не уписују у школу коју похађају њихова деца, већ у неку другу школу, или чак и озбиљнијег протеста, који може да пољуља и позицију општинских власти. Отуд, превенција дискриминације Рома мора бити сталан предмет пажње не само школе него и општине.
- Веома је значајно на који начин се кроз понашање општинског руководства и администрације ствара однос према ромским суграђанима. Уколико у њему провејава уважавање, солидарност и подршка, као и разумевање за значај мултикултурног заједничког живота и интеркултурног разумевања, однос већинских родитеља биће позитивнији и интегрисана уписна политика ће наилазити на мање препрека, које ће се лакше и превазилазити.
- Корисне су медијске кампање локалних медија у којима се промовише позитивна слика о ромској заједници и указује на значај образовања за Роме и, последично, добробит целе заједнице;
- Важан начин рада са родитељима је осигурање родитељске партиципације у доношењу одлука око мреже школа, уписних распореда, додатних програма за осигурање квалитета образовања, као и здравствене неге све деце;
- Важно је да општински органи и школе умеју да разграниче стереотипе и дискриминаторски однос од оних родитељских брига које проистичу из неупућености, незнања или вишка предострожности, као и да умеју умирити евентуалне страхове

родитеља који се нпр. односе на капацитете наставног кадра да ради квалитетно са децом из различитих средина. Пажљивим преговарањем по поменутиим питањима ће се корак по корак разграђивати и стереотипи и уместо њих покренути акције солидарности и заједничке бриге за добробит све деце.

- Оснивање општинских савета родитеља може помоћи да се све наведене активности спроведу са пажњом и ефикасно.

6.1.2.4. Повећање обухвата предшколским образовањем

Повећање обухвата предшколским образовањем за децу из ромске заједнице је мера која се налази у свим акционим плановима и стратегијама за образовање Рома, управо зато што се показала као веома ефикасна. Раним укључивањем у образовни систем лако се стекне језичка компетенција која је неопходна за успешно школовање, има компензаторно дејство и помаже и у стицању међусобног разумевања између ромске и већинске деце и родитеља. Главне препреке раном укључивању ромске деце у предшколско васпитање и образовање су: неразвијена мрежа ПУ по руралним подручјима, недовољан капацитет предшколских установа у градовима, који се онда приоритетно додељује деци чија су оба родитеља у радном односу, избегавање општинских органа да компензују трошкове предшколског образовања деце која због ниског социоекономског статуса родитеља не би требало да плаћају похађање предшколског образовања, недовољно регулисан транспорт између ромских насеља и ПУ као и проблеми са покривањем трошкова одеће, обуће и хигијене за децу која крећу у ПУ. С обзиром да је регулисање овог сегмента образовања општинска надлежност, односно да је повећање обухвата, бољи транспорт и покривање трошкова у надлежности општинских власти, неопходно је да се постигну озбиљни помаци у сваком од наведених аспеката локалне образовне политике.

6.1.2.5. Активирање свих образовних подршки

Иако је пружање додатних образовних подршки првенствено задатак школа, општинска подршка и брига за квалитет образовања све деце веома позитивно утиче и на резултате које постиже школа. Општинска управа заправо има пуно механизма кроз које може деловати и на активирање образовних подршки. Наводимо најефикасније могућности:

- Финансијска подршка програмима који помажу маргинализованим групама у домену образовања (курсеви за родитеље, програми за по-

моћ у изради домаћих задатака, школице језика, компјутера и слично, посебно усмерене ка деци из сиромашних група);

- Осигурање финансијске подршке деци из маргинализованих група за бесплатно похађање додатних образовних програма које школа организује (спортски клубови, уметничке активности, културни догађаји, итд);
- Финансирање обука за наставнике које су посебно усмерене на сузбијање стереотипа и дискриминације, уважавање различитости, рад са децом из ромске заједнице и у мултикултурном окружењу;
- Општински органи могу имати и важну улогу у усмеравању делатности школа на интеграцијски битне аспекте преко подршке појединим активностима актива директора и наставника или општинских савета родитеља.

6.1.2.6. Адекватно извештавање

Један од најважнијих механизма за превенцију сегрегације је адекватно и ажурно извештавање о укључености ромске деце у образовни систем, о њиховом распореду по различитим школама и одељењима, као и о свим осталим информацијама које образовна статистика захтева. Општинско руководство мора бити детаљно и правовремено информисано о евентуалним проблемима и застојима да би могло да реагује и покрене нове механизме или нове имплементационе договоре. Детаљи препорученог начина прикупљања података и извештавања, укључујући и саме инструменте, могу се наћи у *Оквир за праћење инклузивног образовања и Стање инклузивног образовања у Србији*³¹.

6.1.2.7. Мобилизација медија

Медији ће испунити своју улогу правовременог и истинитог обавештавања јавности о питањима образовања ромске деце само ако доследно уклањају стереотипе и предрасуде о Ромима. Примери добре праксе школа и примери успешних ромских ученика морају имати приоритет над информацијама са сензационалистичким садржајем. Улога локалних медија, нарочито електронских, донекле носи већу одговорност, будући да се од њих очекује и да буду извор информисања родитељима, али и подршка у случајевима евентуалне дискриминације ромске деце у установама образовања.

31 Оба елабората су публикације Института за психологију, Београд, 2014 и 2015.

Морални императив друштва у којем Роми чине између 2% и 6% укупне популације³² је да медији, због свог моћног утицаја на формирање јавног мњења, дају допринос њиховој еманципацији у свим областима, а да са посебном пажњом прате и подстичу образовање ромске деце. Посебну одговорност има јавни сервис, чија програмска концепција треба да одражава јавни интерес и да, између осталог, промовише толеранцију и различитост.³³

Комерцијални медији, електронски и штампани нису ослобођени обавезе да своје извештавање уподобе захтевима струке. Потребно је да Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ) и Савет за штампу, доследно прати рад медија у Србији и да предузимају мере које су им дате Законом о електронским медијима³⁴, односно прописане Кодексом новинара Србије.

Оба регулаторна тела требало би да формирају тимове који би се посебно бавили праћењем извештавања о Ромима, да ажурније поступају у случајевима кршења прописа, а већа видљивост њихових одлука помогла би заштити од дискриминације припаднике рањивих група становника, посебно ромску децу, која су у медијима веома ретко представљена на позитиван начин. Елиминисање стереотипа, предрасуда и дискриминације којој су изложена ромска деца мора се одвијати паралелно унутар система образовања и у јавности. Што се та слика у јавности буде брже мењала, систем образовања ће постојати способнији да своју интегративну улогу обави брже и квалитетније.

РЕМ и Савет за штампу требало би да формирају тимове који би се посебно бавили праћењем извештавања о Ромима и да ажурније поступају у случајевима кршења прописа о начину извештавања.

6.1.3. Примена интеграционе уписне политике на школском нивоу

Школа је место у којем се спроводе све образовне политике и од школе у крајњем исходу зависи да ли ће политика бити ефикасна или не. Отуд, свака нова политика тражи и извесно прилагођавање уходане школске праксе, а понекад и њено извесно реструктурисање. Интеграциона уписна политика школе подразумева низ активности које се могу груписати у неколико целина.

32 Рома у Србији према попису из 2011. има 147.600, али је неподељено мишљење, пре свега међу ромским организацијама, да је тај проценат знатно већи, па се тако у Стратегији за унапређење положаја Рома у Републици Србији из 2010. године спомиње број између 250.000 и 500.000 становника.

33 Статут Јавне медијске установе Радио - телевизије Србије, усвојен 10.2.2015.

34 „Сл. гласник РС“, број 83/2014.

6.1.3.1. Упис без сегрегације

- Активно учешће школе у локалном планирању уписа ромске деце
- Адекватно планирање расподеле ромске деце по одељењима, водећи рачуна о томе да ни у једном одељењу не буде више од 20-25% деце ромског порекла.

6.1.3.2. Подршка у настави

Посебно је важно осигурати подршку у настави одмах на почетку школске године, а по могућству још и пре тога, и то следеће врсте:

- Подршка за учење језика уколико дете не говори течно српски језик или језик на којем се одвија настава је задатак школе који је добро започети што пре и интегрисати у ИОП децу која имају потребу за овом подршком. Добри начини су организовање припремне наставе две - три недеље пре почетка школске године, а потом допунске наставе која се делом може одиграти и за време часова језика у току наставе. Овај аранжман омогућује да дете већину времена борави у сопственом одељењу и остане у интеракцији са ученицима, а да при том добије и додатну подршку. Искуство показује да уколико је овај вид допунске језичке наставе добро организован, она може постати делотворна (а самим тим и излишна) већ након 2-3 месеца.
- Ради остваривања подршке првацима корисно је остварити сарадњу са ПУ, односно са наставником разредне наставе код ученика који полазе у 5. разред.
- Осигурање допунске наставе као могућност свој деци да стекну нова знања, уз обавезу наставника да укажу када је допунска настава неопходна за децу код које постоји ризик од озбиљног подбацивања. Важно је да допунска настава буде организована на начин да детету одговара, водећи при том рачуна о превозу и исхрани. Такође, важно је да допунска настава буде таква да мотивише и активира дете, користи сва стечена знања у ваншколском контексту, нуди занимљива и употребљива решења за обрађене проблеме која се лако памте. Посебно се мора водити рачуна о томе да се допунска настава пласира пре а не после доживљеног неуспеха, пошто ће само у првом случају бити стварно превентивна мера. Допунска настава након неуспеха се доживљава као казна и држи дете трајно у заостатку у односу на сопствену групу, отуд је свакако мање ефикасна.

6.1.3.3. Помоћ у прибављању свих подршки

- Обезбеђивање превоза и добијање других предвиђених подршки

Иако финансијско обезбеђивање превоза, исхране, одеће, и других врста подршке није задатак школе, школе могу изузетно пуно да помогну у логистичком и организационом смислу. Школе такође могу да одиграју веома важну улогу организовањем акција солидарности и прикупљањем средстава из приватног сектора и од привреде. Биће важно да се и родитељима ромске деце на време најави које врсте подршке могу очекивати преко школе а за које треба да се обрате другим институцијама.

- Обезбеђивање школског прибора

Основни школски прибор и уџбеници морали би да буду обезбеђени за ромску децу правовремено, на самом почетку школске године. Најбоље би било да их пакет са прибором/уџбеницима чека у школи или да им се подели непосредно пре почетка школске године. Тиме ће се осигурати да се ромска деца осете делом колектива и разумеју да су добродошла у школу/ПУ. Начин набавке прибора/уџбеника ће варирати од општине до општине, важно је међутим истаћи неизоставну улогу школе у правовременом покретању свих механизма за набавку материјала за ромску децу и за дистрибуирање свих прибављених материјала на начин који не вређа достојанство ромске деце и води рачуна о томе да прибор/уџбеници буду спаковани тако да су лако преносиви.

6.1.3.4. Мобилизација људских ресурса

- Обезбеђивање педагошког асистента или барем координатора који ће се посебно бринути за питања која се односе на сналажење ромске деце у школи

Без обзира на то да ли школа има педагошког асистента, неопходно је да ромска деца која су се тек уписала имају у школи особу којој могу да се обрате у вези са разним питањима и која ће мотрити на то да ли су се снашли у новом окружењу или им је потребна још нека подршка. Најбоља пракса је да то буде педагошки асистент или неко од школског особља ромског порекла, међутим, у случају потребе, ту функцију може да обави и стручна служба или за то одређен наставник или васпитач. Школа сваако мора да обезбеди да је неко задужен и да и родитељи и деца и други наставници тачно знају кад и како могу да контактирају задужену особу.

- Припрема родитеља и организација посете ромских родитеља и деце школи

У маргинализованог, социјално искљученог породици се лако може десити да је и код родитеља и код шире родбине искуство школовања веома фрагментарно и оскудно, отуд полазак у школу и боравак у њој може индуковати више страха и стрепње код детета него што је то случај са децом из већинске популације. Припремне посете родитеља, родбине и деце школи служе да се непознат простор који може бити извор страха учини познатим, прихватљивим и пријатељским, те да се елиминише почетна дистанца ромског детета према згради школе и школском особљу. Упутно је ове посете организовати на време, неколико месеци пре поласка у школу, а потом још једном, који дан пред сам полазак, и то са пуно осетљивости и такта, уз укључивање стручне службе, и евентуално и уз поклањање почетних школских материјала.

6.1.3.5. Организација добродошлице

Не треба потценити симболичку и емотивну вредност добродошлице свим ученицима. Она је за ромску децу због историје искључености Рома из система образовања посебно важна. С једне стране, добродошлица је знак уважавања према ромској деци и родитељима, она ствара осећање базичног припадања и тиме осигурава базичне услове жеље за школовањем. С друге стране, добродошлица ромској деци показује и свима осталима да је реч о школи која је интеркултурна. Добродошлицом се такође моделује начин опхођења са уважавањем према другима.

- Приликом организовања добродошлице важно је водити рачуна да то буде пријатан догађај за свако дете, а не прилика за показивање маштовитости наставника задуженог за приредбе или другог члана школског особља.
- Такође, мора се водити рачуна о томе да се ниједно дете или родитељ не доведе у непријатну ситуацију самим тим што не знају шта да очекују или како да се понашају.
- За ромску децу је посебно важно осигурати да ни на који начин не искусе стигматизацију, дискриминацију, стереотипизацију или било какво одбацавање.

6.2. Инклузивно образовање

Инклузивно образовање се ослања на интеграциону уписну политику и представља наставак бриге за свако дете у погледу његовог учења, социјализације, добробити, успеха и развоја. Највећи део важних инклузивних механизма је већ описан у одељку који се бави интеграционим уписним политикама, или је описан у другим приручницима који се баве инклузивним

образовањем³⁵. Због тога ћемо у наредном одељку издвојити само неколико додатних а веома важних елемената о којима се мора водити рачуна уколико се жели успех у образовању ромске деце.

6.2.1. Подришка инклузивне образовне политике на националном и општинском нивоу

Пошто је ризик од осипања и недовољног успеха и након интегративног уписа веома висок, изузетно је важна континуирана пажња свих установа које имају утицај на школе, пре свега са националног и општинског нивоа. Та пажња би морала бити, између осталог, усмерена на:

- Прикупљање и анализу података о успеху, осипању, честом одсуствовању са наставе ромске деце и сврсисходну акцију јачања инклузивних механизма у општинама, регионима, насељима, у којима се уочи проблем;
- Прикупљање и анализу информација о добробити ромске деце у школама и ПУ прикупљено првенствено од ромских родитеља, инструментима и приступима који су проверени и испробани³⁶, као и отклањање недостатака на које укажу родитељи ромске деце;
- Годишња или двогодишња тематска истраживања стања у области образовања Рома, са циљем да се открију и прошире добре праксе и отклоне уочени недостаци;
- Повремене позитивне медијске кампање;
- Осигурање несметаног рада свих служби у владином и невладином сектору и појединаца који се баве проблематиком образовне интеграције Рома и подршком инклузивном образовању. Од кључног значаја је подршка мрежи ромских педагошких асистената и ширење њиховог броја у свим местима у којима за то има потребе;
- Посебна пажња посвећена људским ресурсима – обучености наставника, директора, рада са родитељима, итд.

6.2.2. Примена инклузивне образовне политике на школском нивоу

Школа има кључну улогу у превенцији сегрегације и у одржавању интегрисаног образовања. Такође, школа је кључни играч у свим активностима

³⁵ Видети нпр. УНИЦЕФ и СИПРУ (2013): Анализа утицаја политика: Пружање додатне подршке деци из осетљивих група у предуниверзитетском образовању.

³⁶ Видети у *Оквир за праћење инклузивног образовања и Стање инклузивног образовања у Србији*, Институт за психологију, Београд, 2014. и 2015. године

који се спроводе током десеградације претходно сегрегисаног образовног окружења. Да би се улога школе у превенцији сегрегације појачала, потребно је развити или учврстити скоро све домене функционисања школе, а посебно оне који се односе на етос школе и оне који осигуравају оптимално напредовање ромске деце у учењу. Под тим подразумевамо пре свега следеће:

- Школа мора створити осећај да су ромска деца безрезервно добродошла, осећај да школа, наставници и друга деца воде рачуна о њима и желе им добро;
- Школа мора осигурати да ромска деца напредују у учењу, да користе све ресурсе који су на располагању, да су мотивисана и да имају позитивне образовне аспирације. Школа ће у томе најбоље успети уколико наставници имају висока очекивања од ромске деце, одржавају и негују њихову мотивацију за учење и налазе начина да им приближе градиво без поједностављивања, скраћивања или снижавања стандарда. Важно је да се по сваку цену избегне на први поглед zgodno, али заправо погрешно решење образовања ромске деце по ИОП2 или кроз тзв. „превођење” из разреда у разред;
- Важно је да школа задржи свако уписано дете, да се активно бори против осипања и користи све механизме који су јој на располагању, такође, важно је да школа укине праксу премештања деце у специјалне школе уколико не постижу очекивани успех;
- Школа мора неговати акције солидарности, мултикултурализма и интеркултурног уважавања, и посветити пажњу пуној партиципацији родитеља и ученика у доношењу одлука;
- Школа мора посебну пажњу посветити прикупљању и анализи података помоћу којих се прати постигнуће и добробит деце, укључујући и мишљење родитеља из маргинализованих група;
- Школа мора осигурати пуну и приоритетну употребу школске библиотеке, школске опреме и компјутера у циљу подршке у образовању ромске деце;
- Школа мора имати развијен механизам идентификације, регистрација и пријаве дискриминације и одмах, пуном мером реаговати у таквим случајевима;
- Школа мора у свим активностима везаним за осигурање квалитета обавити и додатни осврт који се односи на образовни статус ромске деце и на квалитет механизма подршке њиховом образовању.

7. Процеси десегрегације

У овом одељку описаћемо конкретне кораке које различити актери морају предузети да би се сегрегисано образовно окружење претворило у интегрисани образовни контекст. Међутим, мора се истаћи следеће:

1. Десегрегација је процес, а не једнократни чин: процес траје, тражи подршку, која с времена на време може да буде већа од оне подршке која је претходила започињању процеса. Овим приручником маркирамо пре свега услове започињања процеса, а сам ток процеса ће сигурно тражити и укључивање додатних напора и ресурса.
2. Десегрегација није изолован процес, она се ослања на низ услова који се морају сви, без остатка задовољити. Ови услови су описани у поглављу *Превенција сегрегације* – дакле, на националном, општинском и школском нивоу, пре самог започињања процеса десегрегације, морају се обезбедити све активности и карактеристике система који превенирају сегрегацију. Тек уколико се ови услови обезбеде има смисла направити следећи корак и расформирати сегрегисано окружење.
3. Кораци и активности у процесу десегрегације су умногоме слични између различитих модела – у циљу лакоће сналажења и читљивости приручника обрадићемо три широка модела која се односе на укидање ромске школе, укидање ромских одељења и премештање ромске деце из специјалне у редовну школу.
4. Коначно, ово није књига рецепата. Отуд, врло често приручник не садржи опис тога шта се мора *урадити* већ шта се мора *постигнути*. Засигурно ће се наћи пуно различитих начина да се постигну резултати и обаве сви кораци који су битни на путу ка интегрисаном образовању. Намера нам је била да понудимо неке идеје које у сваком конкретном случају могу да се примене донекле различито и које могу да генеришу нове контекстуално примерене идеје за корисне акције.

Подразумевајући да су постигнути сви нужни предуслови процеса десеградације кроз осигурану сарадњу на системском нивоу (односно сарадњу система образовања и представника ромске заједнице, као и сарадњу система образовања, социјалне заштите и здравства), да је обављено мапирање и осигуран аранжман за превоз ученика од школа/ПУ до насеља, да су активирани сви расположиви људски ресурси (односно, обављена је обука наставника, обезбеђен и обучен довољан број педагошких асистената, или је посебна мера за запошљавање Рома у образовању уродила плодом у школама у које ће се уписати ромски ученици), и под условом да су активирани и школски ресурси у свим школама који улазе у програм десеградације (као што је осигурана подршка свих родитеља процесу десеградације, евентуална логистичка подршка школског особља у случају потребе, подршка у учењу коју школа пружа, библиотеке, школска опрема и компјутери су стављени на располагање ромској деци, обезбеђен је школски оброк, припремљене су школске мултикултурне активности, као и акције солидарности) и активирани су ресурси локалне заједнице са посебним освртом на ОЦД и ресурси школских управа и министарства, можемо пажњу усмерити на неколико кључних корака самог тока десеградације.

7.1. Посебни поступци десеградације у различитим контекстима/моделима

7.1.1. Интеграција ромских ученика из „ромских школа” у већинске школе

Анализе и искуство показују да тзв. „ромске школе” могу настати на више различитих начина и отуд пут њихове десеградације може бити донекле различит. Само у ређим случајевима је реч о примеру типичне ромске школе која је у центру великог ромског насеља и чији је главни недостатак свакако тај да задржава ромске ученике у социјално изолованом положају, а да при том не осигурава квалитетне образовне садржаје ни образовни кадар, који по правилу „бежи” из тих школа чим добије неку другу могућност запослења. Много чешће су „ромске школе” последица чињенице да су неромска деца прешла у друге околне школе, било као последица нагло повећаног обухвата ромске деце у школи (најчешће као резултат успешног пројекта активирања ромског насеља) или као последица дуготрајног нехата и небриге руководства школе услед чега је школа оронула и сви који су били у могућности кренули су да је напусте.

7.1.1.1. Десеграција школе у ромском насељу

Несумњиво су активности које је неопходно предузети најкомпликованије у случају десеграције ромске школе која је лоцирана у ромском насељу или у његовој непосредној близини, док су друге школе просторно удаљеније. Десеграција овакве школе је дуготрајан процес који траје више година и одиграва се у више фаза.

- Почетни кораци подразумевају стварање иницијалне одлуке о промени стања. Она може доћи од ромске невладине организације, општине, школске управе, од самих родитеља или од неког другог, али је битно да то буде стабилан и озбиљно заинтересован партнер који је свестан и значаја и трајности тог подухвата.
- Мобилизација најважнијих актера је следећи корак, који подразумева с једне стране представнике образовних институција (школе, локалне органе, школску управу) а с друге стране ромску заједницу, односно ромску организацију која има подршку насеља и барем једног броја ромских родитеља који су заинтересовани да им деца пређу у интегрисану школу или да своје школовање започну у интегрисаној школи, изван насеља.
- Заједничка израда плана за будуће (у наредној школској години) преумеравања једног броја деце из сегрегисане школе у друге школе у општини је следећи корак, који подразумева и договор са породицама и са будућим школама. Оптимални план подразумева укључивање 3-5 школа, и такав распоред ромске деце да су у истом одељењу њих најмање 3-4, а највише 15-20% ученика.
- Следи образовна припрема – додатни рад са децом која се спремају за одлазак у школе изван насеља, осигурање да су добро савладали претходно градиво, разговор са наставницима у новим школама о захтевима, посета тим школама, и фамилијаризација са окружењем нове школе. Потребно је размотрити како и од кога ће деца добити подршку у случају потребе за израду домаћих задатака и допунске наставе.
- Припрема атмосфере, односно развијеног етоса школа које ће да примају децу из насеља подразумева посебну разраду механизма безбедности, превенције конфликта међу ученицима, као и атмосфере уважавања различитости. Добро је ако се са школама унапред постигне договор око тога како ће се реаговати у кризним ситуацијама, шта је чије задужење и коме се могу обратити деца и родитељи у случају перципиране потребе.
- Такође, важно је да постоји план регистровања знакова евентуалне дискриминације у новим околностима који је дефинисан правилником или документом саме школе са којом су сви упознати. Задужења,

одговорности, као и индикатори на које је неизоставна реакција неопходна, морају бити потпуно јасни и познати сваком запосленом у школи.

- Потребна је и детаљна логистичка припрема: осигурава се превоз, пратилац деце у школском аутобусу, одговарајући распоред, место и време полазака и повратака који одговарају распоредима свих школа у које ће деца из насеља ићи; обаве се договори око начина исхране и око набавке све потребне школске опреме, којим се осигурава да се ромска деца у новим школама не разликују од деце из породица већинског становништва.
- Тек након свих ових припрема може кренути упућивање деце у нове школе.
- Праћење свакодневног тока образовања у новим школама је важна обавеза коју најбоље може обавити невадина организација или удружење у сарадњи са стручном службом, педагошким асистентом и одабраним наставницима. На местима где не постоји ромска НВО, задужење може преузети посебно за ту сврху формирана група заинтересованих родитеља које прихвата заједница у насељу. Њихов задатак је и добро увремењено откривање евентуалних проблема и промптно реаговање у циљу њиховог отклањања.
- Припрема проширења обухвата деце поступком десегрегације за наредну школску годину је следећи корак, и следи понављање целокупне процедуре са свим потребним корекцијама да би процес текао лакше, боље и успешније од прве године примене.
- Након 2-3 године примене горе описаног процеса интеграције деце у нове школе које су изван насеља за очекивати је стабилизација процедура и општа прихваћеност интегрисаног образовања, те се могу започети планови за затварање школе у насељу и евентуалној пренамени зграде за друге функције.
- Затварање школе не треба да уследи нагло ни тада, већ се организује укидањем могућности уписа у први разред, односно преусмеравањем деце стасале за упис у школе које су изван насеља.

Описани модел представља комбинацију активности које су коришћене прво у Бугарској (Видин) и у Црној Гори (Коник), а потом и на другим местима, и он је изграђен на основу дугогодишње пажљиво развијене праксе. Посебно је важно истаћи да је десегрегација ромске школе у ромском насељу један од најсложенијих видова десегрегације, пошто подразумева покретање процеса који делују у супротном правцу од територијалне сегрегације, и на неки начин свакодневну борбу против свих фактора који су одговорни за територијалну сегрегацију. За ромско дете ово значи свакодневни излазак из свог окружења у свет који им је до тада био мање познат и који није нужно пријатељски расположен према њима. Било који чак и мањи инцидент или

наговештај насиља може лако изазвати страхове и зауставити процес интеграције било са једне било са друге стране и додатно појачати страхове и учврстити стереотипе, отуд је јако важно да се не прескочи ни један корак или елемент припреме и примене овог поступка.

7.1.1.2. Десеграција ромске школе која је у окружењу других школа

У случају да међу школама које су релативно близу једна другој и које образују децу из окружења ипак постоји диспропорција у заступљености ромске деце, те се међу другим школама издваја једна која је „скоро ромска школа”, заправо је реч о образовној аномалији која је резултат једног процеса чије узроке је упутно сазнати да би се израдила адекватна стратегија десеградације у овом контексту.

- Уколико околне школе крше закон и одбијају да уписују ромску децу, а притом пролазе некажњено, оне *de facto* доприносе настајућој сегрегацији у школи која прима ромску децу. Таква ситуација се мора изменити озбиљном акцијом на локалном нивоу која може подразумевати и административне и судске мере. Проблеми овог типа могу да заврше и на Европском суду за људска права.
- Уколико је реч о неравномерној расподели педагошких асистената неопходно је направити такав аранжман који омогућује да ученици имају користи од ове службе у свакој школи у окружењу, било повећањем броја педагошких асистената било реорганизацијом њихових обавеза.
- На сличан начин, уколико једна од школа нуди више програма који су атрактивни за ромску децу (нпр. ромски језик и културу као факултативни предмет) или је успешна у сарадњи са донаторима у прибављању оброка и других потрештина, неопходно је осигурати ефикасну прерасподелу ових погодности и на друге школе у окружењу уколико се у њих упише један број ромских ученика.
- Уколико је реч о небезбедном саобраћајном прелазу (пруга, аутопут, саобраћајница без семафора) или неповољној траси градског/приградског превоза, морају се отклонити све препреке због којих ученици не могу приступити свим школама у окружењу већ само неким. Мапирање терена служи за помоћ и при отклањању саобраћајне одвојености.
- Уколико је пак реч о различитом квалитету и опремљености школских зграда, при чему већински родитељи имају могућности да своје дете пребаце у боље опремљену школу док ромска деца остају у школи лошијег квалитета, потребна је озбиљнија акција подизања квалитета школе која је постала ромска и у погледу простора и опреме, али и

у погледу квалитета и оспособљености кадра да ради са децом из различитих средина.

Као што су различити контексти који су довели до стварања сегрегисане школе, тако ће и конкретни поступци за отклањање аномалија бити различити и контекстуално специфични. Међутим, не треба заборавити на неколико важних корака које треба осигурати поред отклањања недостатака, без обзира на то у ком контексту се одиграва процес десегрегације. То су следећи елементи:

- Неопходно је осигурати партиципацију свих (представника образовних институција, ромске заједнице, односно ромске организације која има подршку насеља, општине, школске управе) у изради плана прерасподеле ученика.
- План ће нужно подразумевати три крупна корака која следе након отклањања почетно идентификованих недостатака:
 - први корак се односи на постепено пражњење ромске школе на начин који је описан у претходном одељку (који се односи на десегрегацију ромске школе у ромском насељу) и прекида уписа ромских ученика у ту школу;
 - други корак (који се може одвијати паралелно са првим кораком) односи се на озбиљну реконструкцију, санирање и опремање школе која је била претежно ромска, а може по потреби укључити и промену руководства школе;
 - трећи корак подразумева примену новог плана уписа у свим школама у општини или у окружењу који подразумева да се и у раније ромску школу уписују ученици из већинске популације, сразмерно у истом проценту као и у све друге школе.
- Посебну пажњу треба посветити ризику од дискриминације и политизације процеса интеграције. Наиме, треба имати на уму да је затечени распоред уписа резултат дуготрајног процеса којим је успостављен један сегрегишући поредак, те се могу очекивати трзавице на путу исправљања овог погрешног поретка. У том смислу, посебно је битно:
 - Осигурати конструктивну сарадњу медија – најбоље их је укључити тек након што је план донет и то као стратешког партнера за промоцију плана десегрегације
 - Осигурати да ни у једној школи у окружењу нико од наставника, директора или школског особља не дискриминише ромску децу .
- Такође, посебну пажњу треба посветити томе да неопходна подршка ромској деци (а и већинској, ако је то могуће осигурати) стиже у пуној мери, редовно и на време, односно да су обављени и функционишу сви кораци којима се осигурава да „подршка прати дете” уместо да је

усмерена на сегрегисану институцију. Изостанак или кашњење подршке може изазвати осипање деце и разочарање родитеља, а и целине система и акцијом и идејом десегрегације.

Као и у претходном случају школе у ромском насељу, процес десегрегације ће и ту да траје више година, али је вероватноћа трајног успеха много већа самим тим што територијална сегрегација није битан фактор у овом моделу.

7.1.2. Интеграција ромских ученика из школа за ученике са сметњама у развоју (ШУСР) у редовне школе

Од свих ситуација којима се овај приручник бави десегрегација школе за ученике са сметњама у развоју представља најкомпликованију ситуацију због додатне стигматизације деце која похађају ове школе и због образовних пропуста који су већ учињени самим уписом ромске деце у ШУСР. Међутим, имајући на уму дугорочне последице неадекватног образовања у овим школама, безизгледност у погледу било каквог иоле пристојног запошљавања када се школовање заврши и трајне стигматизације, десегрегација ШУСР представља истовремено и приоритет интеграционе образовне политике и гарант праведности и квалитета образовања.

Као што је већ помињано, главни механизам десегрегације ових школа се састоји од пажљивог избегавања сваке могућности да се ромско дете у њих упише осим у изузетним случајевима када то након озбиљног разматрања предложи ИРК, а родитељи се након добијања опсежне информације са тиме сагласе. Овај процес је у Србији започет, број ромске деце уписане у специјалне школе је значајно опао последњих година и у даљем је тренду опадања. Међутим, потребно је осигурати њену иреверзибилност, односно смањити вероватноћу да се дете током школовања пребаци у специјалну школу по раније уходаном механизму “решавања” неуспеха, као и предузети кораке за интеграцију ромске деце која су већ уписана у ШУРС. С обзиром на разноликост контекста и специфичне ситуације сваког детета, листа мера које треба предузети може бити веома различита, али се оне морају кретати у следећим основним оквирима:

- Поновна процена ИРК о врстама потребне додатне подршке, а нарочито процена да ли се она може осигурати изван ШУРС. При том, иако је процену неопходно обавити са свом децом упутно је приоритизирати процену код деце која имају веће шансе да брже и лакше пређу у редовне школе (нпр. децу која су у нижим разредима школе, евентуално су окружена старијом браћом и сестрама која иду у редов-

не школе, или су на било који начин у могућности да добију извесну образовну подршку и унутар породице, или располажу неким другим протективним фактором на који могу да се ослоне у случају потребе);

- Договор са родитељима и редовним школама о трансферу детета у редовну школу у наредном периоду, односно након 6-9 месеци;
- Образовна и социјална припрема за трансфер у редовну школу за сву децу око које је постигнут договор, односно:
 - Израда новог ИОП којим се обогаћује образовање детета и врши премештавање између редовног програма у који ће се дете укључити и програма које је до тада похађало. У зависности од разлике у програмима, обогаћена настава ће се применити у дужем или краћем трајању, у оквиру ШУРС, кроз индивидуализовану допунску и додатну наставу и евентуално уз ангажман трећих лица (ОЦД, педагошки асистент, итд);
 - Упознавање са будућом школом и ученицима, посебно ромским ученицима из те школе је корак који ће омогућити да дете буде спремно за лак и безболан прелазак у нову школу;
 - Рад са учитељима, наставницима и стручним сарадницима како би благовремено обезбедили подршку;
 - Рад са родитељима је неопходан у склопу свих активности и корака;
- Логистичка припрема у овом случају је истоветна као код већ описаних врста десегрегације;
- Осигурати да се након премештања (пожељно почетком наредне школске године од започињања процеса припреме) учеников ИОП поново ревидира, актуализује и стави у функцију пуне интеграције.

Такође, као и код других описаних процедура десегрегације, и у овом случају је могуће и пожељно из године у годину проширивати процес премештања ромске деце у редован систем школовања уз обезбеђивање свих потребних подршки и уз строги мониторинг образовних постигнућа сваког премештеног детета, и обавезног реаговања-преиспитивања сваке пријаве ученика или родитеља о евентуално учињеној дискриминацији детета по основу припадности ромској националној заједници.

У свим корацима ових сложених и синхронизованих акција мора постојати главни актер, фактор промене који ће координисати активности, укључити по потреби друге инстанце, и одређивати динамику и евентуално ширење целокупног процеса. У овом тренутку у нашој земљи институцију координатора за десегрегацију треба тражити у релативно уском кругу Јединице за инклузивно образовање у МПНТР, Повереника за заштиту равноправности, Националног савета Ромске националне мањине, новонасталом

Удружењу педагошких асистената и мрежи невладиних организација које се баве питањима образовања Рома. Тек након већег броја успешних акција десегрегације моћи ће се идентификовати онај партнер који има највише успеха и потенцијала те се може размислити и о постављању јасне институционалне одговорности за ову нову функцију.

7.1.3. Интеграција ромских ученика из удаљених насеља

Живот деце у удаљеним насељима у којима нема никакве школе па чак ни сегрегисане је посебно угрожен. Поступци за њихово укључивање у образовни систем се међутим не разликују много од поступака који треба да се користе у сличним ситуацијама уколико је реч о већинској популацији, те у овом приручнику неће бити детаљније описани. Ипак, остаје захтев да се са посебном пажњом прати њихово укључивање у редован систем образовања и да се одмах реагује у складу са сугестијама наведеним у овом приручнику уколико се примети било какав знак дискриминације³⁷ према њима или дође до њиховог честог одсуствовања са наставе или осипања.

7.1.4. Интеграција ромских ученика/деце унутар школа/предшколских установа

Издавање ромске деце у посебна одељења унутар школа постоји и у Србији, иако је образовање код нас организовано по хетерогеним, а не по хомогеним групама. Разлози за овакво издавање нису чврсто засновани на законодавству, па је и отклањање ових ситуација лакше изводиво. Најчешћи примери тичу се следећих ситуација:

- Редовна основна школа има специјалне разреде за децу са сметњама у развоју, и ромска деца се школују у тим посебним разредима. У овом случају потребно је применити поступке препоручене за десегрегацију специјалних школа, односно ШУСР, уз извесне модификације:
 - Премештај у редовна одељења може ићи брже и у етапама укључивања у један део активности редовне школе чак и пре формалног премештаја
 - Образовну припрему за премештај и припрему ИОП могу обавити заједнички наставници редовне школе и специјалног одељења
 - Социјална припрема ће ићи лако, али је потребно осигурати сарадњу родитеља, наставника и ученика

³⁷ Знаци дискриминације биће описани у посебном правилнику који је у процесу израде.

- Додатну подршку у случају потребе дете ће моћи и на дужи рок да добије од наставника специјалног одељења
- Редовна школа има истурена одељења у ромском насељу или у близини ромског насеља. У овом случају адекватни поступци за десегрегацију се у великој мери поклапају са поступцима описаним у вези са десегрегацијом школа у ромском насељу. Извесну разлику ће чинити:
 - Очекује се лакше и много брже укључивање деце у просторије главне школе услед административне погодности, односно чињенице да се ради о истој школи;
 - Посебну пажњу треба посветити организовању адекватног трансфера за мали број деце;
 - Посебну пажњу треба обратити на размештај по новим разредима, који ће с једне стране уважити захтев да се не створи ново сегрегисано одељење, с друге стране омогућити деци да одрже своје социјалне односе са претходном групом са којом су били у истом разреду
 - Мора се рачунати на то да је вероватно најбоље решење да се истурено одељење школе затвори, односно да се објекат претвори у место окупљања, вртић, омладински центар, место за додатне образовне активности или нешто слично;
 - Важно је водити рачуна о томе да и ова врста десегрегације може допринети привременом повећању дискриминације уколико није адекватно припремљено, те је важно обавити све кораке припреме, без обзира на то што је реч само о мањем броју деце.
- У неким другим случајевима се може десити да настане само ромска предшколска група или одељење у школи. Без обзира на узрок, на оправдања или на процену да је ситуација ипак прихватљива, важно је осмислити све аспекте ситуације и отклонити препреке интегрисаном образовању ромске деце, пратећи упутства из овог приручника. У већини ситуација наћи ће се боље решење од сегрегисаног образовања.

7.1.5. Интеграција ромских ученика/деце унутар разреда/групе

У овом поглављу биће назначени поступци који су битно различити од претходно описаних, пошто се пре свега односе на квалитет педагошког рада, а не на логистичка и организациона питања.

Инклузивно образовање нуди веома добар оквир за превазилажење, рекло би се, честе слике одељења у којем је неколико ромских ученика груписано у посебном делу учионице и тако се унутар саме учионице рекре-

ира територијална сегрегација, често уз образложење да сама ромска деца желе да седе заједно, јер се тако боље осећају. Без намере да се опишу све карактеристике инклузивног образовања, и уопште, савремених педагошких поступака, нудимо неколико корисних савета за превазилажење ове врсте сегрегације:

- Размештај ученика по клупама учинити флексибилним, помичним, разноврсним, са честим ротацијама и изменама (дневним, недељним) који личе на игру, да би се избегла ауторитарна димензија премештања;
- Користити кооперативно учење на начин који осигурава да је свака мала група хетерогеног састава, а сваки ученик унутар мале групе има различит, али смислен и занимљив задатак – на тај начин ће се деца и упознати и створити већи степен кохезивности унутар разреда;
- Дати изазовне задатке и ромским ученицима, похвалити их за успех, делегирати им неку од наставничких функција итд, једном речју активно и смишљено радити на равноправном укључивању ромских ученика у групу;
- Добро осмишљена сарадња са педагошким асистентом – свакако избећи ситуације наставе у којима су ромски ученици издвојени са педагошким асистентом у једном делу просторије у посебну групу;
- Организовање мултикултурних догађаја, догађаја у којима се ромска култура и ромски језик који говори више од 10 милиона Рома-европљана истиче и даје се могућност да деца већинске популације стекну бољу и позитивну слику о Ромима, а с друге стране даје могућност ромским ученицима да се истакну и буду поносни.

Све ове и многе друге могуће активности спадају у репертоар школа чији је етос уважавајући и у којој се једнако истрајно подстиче школски успех и међусобно уважавање све деце. Расположива литература, као и понуда програма стручног усавршавања на ову тему је веома богата, те предлажемо да се све ове могућности обилато користе.

8. Закључци

Упркос посвећености институција и појединаца инклузивној образовној политици опстају проблеми у остваривању једнаког права на образовање и његове доступности за сву децу без дискриминације, односно било каквог издвајања. Ромска деца и ученици у том погледу и даље су жртве предрасуда и различитих облика дискриминације, укључујући и сегрегацију. Сегрегација Рома поприма различите облике и њен се обим разликује у зависности од општине, региона, али се њој мора стати на пут кроз деловање на различитим нивоима – националном, локалном, нивоу школе и одељења.³⁸

Овај приручник се, с једне стране, бави превенцијом дискриминације и сегрегације ромске деце, како би се те појаве искорениле у блиској будућности, а са друге стране, нуди предлоге како би се сегрегисано образовно окружење претворило у интегрисани образовни простор.

Превенција сегрегације, десеградација и подршка инклузији је сложен и мултимодални процес у којем је неопходно учешће различитих и бројних актера. Зато је овде реч о потреби **холистичког приступа** свих подржавајућих система: образовања, здравства, социјалне заштите и њиховој ефикасној координацији, како би мере подршке усмерене према ромској деци и њиховим родитељима, од стране предшколских установа и школа, локалне заједнице и министарства, доприносиле убрзаној еманципацији ромске популације и потпуној интеграцији ромске деце у групе, одељења и школе које похађају. Основ таквог приступа је јасна **интеграциона уписна политика**.

У тој координисаној акцији морају да учествују сви државни органи, локалне самоуправе, регионалне структуре, међународне и међудржавне

38 У тренутку уласка у штампу ове публикације, информација из Крушевца о подизању зида дугог 120 и високог два метра којим се ромско насеље „Марко Орловић“ ограђује, јер у близини почиње изградња стамбено – тржног центра, представља својеврсну опомену да изгледа нисмо дали исцрпну листу облика десеградације, јер имагинација оних који желе да Роме држе у гету, превазилази креативност оних који желе да прекину њихову изолацију и искључивање. Озбиљности ове ситуације доприноси чињеница да је локална самоуправа платила елаборат, а ЈП „Путеви Србије“ финансирао и реализовало пројекат изградње зида.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=11&dd=11&nav_category=12&nav_id=1198427

организације, невладин сектор, удружења, савети, а пре свега директори, наставници и родитељи све деце. Да би сарадња лакше и боље функционисала, неопходна је подршка и мобилизација медија. Резултат таквих активности су очекивани повољни исходи по сваку од групација деце: ромску децу и децу већинске популације, као и позитивни резултати за: школу, локалну заједницу и целу земљу.

Да би се у пракси дошло до интеграционе уписне политике, потребна су три елемента:

- 1) доследна примена закона, пре свега у области образовања, социјалне заштите, здравства, као и пратећих подзаконских аката;
- 2) континуирано праћење стања на терену; и
- 3) правовремено реаговање министарства у свим случајевима кршења интеграционе политике, без обзира на „убедљивост“ аргументације која прати повреду, односно субјекта који преузима одговорност да не спроводи прописе.

На **националном нивоу** то значи и осигурање додатних ресурса за сваку акцију која је усмерена на интеграцију Рома у образовању. Национални ниво је одговоран и за примену казних мера према онима који саботирају интеграциону уписну политику.

Обезбеђивање интегрисане уписне политике доминантно је улога **локалне самоуправе**. Она захтева предузимање неколико корака, поступних, али најчешће паралелних:

- I. Мапирање територије општине, положаја ромских насеља, мрежа школа и постојеће мреже транспорта;
- II. Мобилизација свих актера који пружају образовну, социјалну и здравствену подршку, а пре свега: подршка ИРК, активна сарадња са НВО које се баве ромским питањима, сарадња са педагошким асистентима, здравственим медијаторкама и координаторима за ромска питања у општини или школској управи, усмеравање новчаних давања и других облика подршке у роби, према ромској деци;
- III. Мобилизација родитеља, како ромских ученика, тако и родитеља деце већинске заједнице. На страни ромских родитеља то значи њихово пропорционално укључивање у рад школских тела, давање подршке и мотивисање да буду подршка својој деци;
- IV. Повећање обухвата предшколским васпитањем за децу из ромске заједнице;
- V. Активирање свих видова подршке у образовању: курсеви за родитеље, школе језика, компјутера, укључивање у спортске и уметничке активности, посете културним догађајима и сл; финансирање обуке за наставнике;

- VI. Пажљиво вођење образовне статистике да би се правовремено реаговало на застоје и проблеме;
- VII. Мобилизација медија у циљу уклањања стереотипа и предрасуда о Ромима.

Интеграциона уписна политика **школе** подразумева низ активности, почев од планирања, организације, сарадње са ромским родитељима до отворене и срдчане добродошлице ромској деци у школу:

- 1) Упис без сегрегације који значи активно учешће школе у локалном планирању уписа ромске деце, као и адекватно планирање расподеле ромске деце по одељењима, водећи рачуна о томе да ни у једном одељењу не буде више од 20-25% деце ромског порекла;
- 2) Наставна подршка: припремна настава, пре свега у савладавању српског језика; допунска настава као врста превенције неуспеха, а не као казна због неуспеха;
- 3) Обезбеђивање различитих видова подршке: превоз, оброци, уџбеници и школски прибор;
- 4) Остваривање сарадње школе са ромским родитељима кроз директне посете школи и путем педагошких асистената;
- 5) Организовање добродошлице која је за ромску децу, због историјске искључености Рома из система образовања, посебно важна.

Десегрегација је процес који није изолован. Потребни су предуслови који се односе на све аспекте спречавања дискриминације и сегрегације. У приручнику су детаљније описана три модела десегрегације: 1) укидање ромске школе, било да је у ромском насељу или у окружењу других школа; 2) укидање ромских одељења/група у ПУ и интеграција ромских ученика/деце; 3) премештање ромске деце из школа за ученике са сметњама у развоју (ШУСР) у редовну школу.

Укидање ромске школе је свакако најсложенији облик десегрегације, који ће се одвијати у више фаза и који траје неколико година, а мора поћи од прихватања одлуке да се уђе у тај процес, преко израде плана за преумеравање деце у друге школе, образовна припрема деце, али и припрема атмосфере у школама за пријем ромске деце, логистичка подршка (превоз, исхрана, уџбеници и др.). Оно што ће осигурати да се процес одвија несметано јесте постојање плана за регистровање знакова евентуалне дискриминације у новој средини.

Решавање питања издвајања ромске деце у посебна одељења, било да је реч о специјалним одељењима за децу са сметњама у развоју у редовним школама, или у истуреним одељењима редовне школе која се оснивају у ромском насељу или било која друга ситуација организовања посебне групе ПУ или одељења, захтева исте кораке као и десегрегација ромских школа или ШУСР, уз извесне модификације.

Интеграција ромских ученика из ШУСР у редовне школе треба да буде приоритет интеграционе образовне политике и због озбиљних пропуста који су претходно учињени уписом ромске деце у ШУСР, чиме је поред сегрегације, озбиљно нарушен и квалитет образовања ромске деце. Код овог модела најважнија је образовна и социјална припрема за трансфер у редовну школу, уз израду новог ИОП, рад са учитељима, наставницима и стручним сарадницима за пружање потребне подршке деци, с једне стране и рад са родитељима ромске деце, са друге стране, како би процес преласка био неповратан.

Даља интеграција ромске деце смештене у редовне школе, након спроведених организационих и логистичких поступака, треба да се одвија по принципима инклузивног образовања са нагласком на квалитет педагошког рада.

Ради успешног исхода, треба одредити координатора ових процеса, а њега треба тражити између неколико потенцијалних актера: Јединице за инклузивно образовање МПНТР, Повереника за заштиту равноправности, Националног савета ромске националне мањине, Удружења педагошких асистената и мреже НВО које се баве питањима образовања Рома.

ЛИТЕРАТУРА

- Atkinson, A. B. (Ed.). (2002). *Social indicators: The EU and social inclusion*. Oxford University Press
- Austrian Federal Chancellery (2011) An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 Political and legal measures- Austria, Vienna, 2011
- Burnett, N., Darvas, P., Kovacs-Cerovic, T., T., Ringold, D., Gillsater, C., Stevens, J., McLaughlin, M. & Varallyay, J. (2005). *Need Assessment Summary: A background document for the Roma Education Fund donors' conference*. Washington, DC, World Bank.
- Darling Hammond, L. (2015): CIES, Washington, DC
- DG EAC (2014) Early warning systems in Europe: practice, methods and lessons, Thematic working group report
- Duncan, O. D., & Duncan, B. (1955). A methodological analysis of segregation indexes. *American sociological review*, 210-217.
- Equality & Roma Education Fund, 2011: *From segregation to inclusion: Roma pupils in the UK a pilot research project*
- ERRC & Roma Education Fund, 2008: Persistent segregation of the Roma in the Czech education system
- European Commission (2014) *Education Monitor- Ireland*, Education and Training
- European Commission/EACEA/Eurydice/Cedefop, (2014). Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures. Eurydice and Cedefop Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Friedman, E, Krieglerova, E.G, Kubanova, M, Slosiarik, M (2009): *School as ghetto: Systemic overrepresentation of Roma in special education in Slovakia*. Roma Education Fund
- Green, R. L. (2012). Learning in a Burning House: Educational Inequality, Ideology, and (Dis) Integration. *The Journal of Negro Education*, 81(2), 178.
- Greenberg, J (2010). Report on Roma education today: From slavery to segregation and beyond. *Columbia Law Review*, 919-1001.
- Haupt, G (2006). *Antiziganismus und Sozialarbeit*. Berlin: Frank & Timme

- Haupt, G. (2012). Antigypsism and Migration. *Societas Ethica Annual Conference*, Sibiu, Romania
- Horsford, S. D. (2011). *Learning in a burning house: Educational inequality, ideology, and (dis) integration*. Teachers College Press. 1234 Amsterdam Avenue, New York, NY 10027
- Keely, B (2010): *Ljudski kapital: Kako ono što znate oblikuje vaš život*. OECD i Ministarstvo prosvete Republike Srbije
- Kertesi, G., Kezdi, G (2013): *School segregation, school choice and educational policies in 100 Hungarian towns*. Roma Education Fund
- Kezdi, G., Suranyi, E. (2009): *A successful school integration program: An evaluation of the Hungarian national government's school integration program 2005-2007*. Roma Education Fund
- Kovač-Cerović, T., Lakićević, A., Cenerić, I., Vainalanan, R (2013): *Analiza uticaja politika: Pružanje dodatne podrške učenicima iz vulnerabilnih grupa u preduniverzitetskom obrazovanju*. Beograd: UNICEF Serbia
- MoE(2009) *The Finnish Education System and PISA*, Ministry of Education Publications
- Nagy, A. I Kočić-Rakočević, N. (2015) The Benefits of Early Childhood Education and Desegregation: Case Study of an Educational Intervention in the Konik Camp in Montenegro. CIES, Washington D.C.
- Nagy, A. I Mock, K (2013) From Exclusion towards Integration of Roma and Egyptians from Konik Refugee Camp in Montenegro. <http://www.romaeducationfund.hu/news/ref/exclusion-towards-integration-roma-and-egyptians-konik-refugee-camp-montenegro> (last accessed 11th April 2015)
- Orfield, G., Bachmeier, M.D., James, D.R., Eide, T. (1997) Deepening Segregation in American Public Schools, *Harvard Project on School Desegregation Southern Changes. Volume 19, Number 2, 1997*
- Panayotova, D. & Evgeniev, E (2002): Successful Romani School Desegregation: The Vidin Case <http://www.errc.org/article/successful-romani-school-desegregation-the-vidin-case/1630> (last accessed 11th April 2015)
- RERS (2013) Repères et références statistiques sur les enseignements, la formation et la recherche - édition 2013; I https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/France:Educational_Support_and_Guidance
- Roma Education Fund (2012): Pitfalls and bias: Entry testing and the overrepresentation of Roma children in special education
- Roma Education Fund (2013): Desegregation toolkit
- Rostas, I & Kostka, J. (2014). Structural dimensions of Roma school desegregation policies in Central Europe. *European Educational Research Journal*, 13,3, 268-281
- UNICEF (2010) *Towards Roma Inclusion A Review of Roma Education Initiatives in Central and South-eastern Europe*, UNICEF Regional Office for CEE/CIS

UNICEF Regional Office for CEE/CIS (2010): Toward Roma inclusion: A review of Roma education initiatives in Central and South-Eastern Europe.

Wilson, C. M., & Horsford, S. D.(Eds) (2014) *ADVANCING EQUITY AND ACHIEVEMENT IN AMERICA'S DIVERSE SCHOOLS*. New York, NY: Routledge

Wood, P.B & Sonleitner, N (1996): The effect of childhood interracial contact on adult antiblack prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20,1, 1-17

https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Belgium-Flemish-Community:Educational_Support_and_Guidance

https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Denmark:Educational_Support_and_Guidance

https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Finland:Educational_Support_and_Guidance

<http://www.esen.education.fr/?id=79&a=69&cHash=>

https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Poland:Educational_Support_and_Guidance

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

376.74-057.57(=214.58)(497.11)(035)
364.6(=214.58)(497.11)(035)
37.014.5(497.11)

КОВАЧ Церовић, Тинде, 1954-

Превенција сегрегације, развој инклузивних уписних политика и десегрегација школа и одељења : међународна искуства и предлози за унапређење праксе у Србији / [ауторке Тинде Ковач Церовић, Тамара Лукшић Орландић]. - Београд : Повереник за заштиту равноправности, 2016 (Нови Сад : Сајнос). - 81 стр. ; 24 cm

Подаци о ауторкама преузети из колофона. - "Приручник је настао у оквиру програма сарадње Повереника за заштиту равноправности и УНИЦЕФ-а која је дефинисана Меморандумом о разумевању за период 2014-2015"--> прелим. стр. - Тираж 250. - Стр.7-8: Реч поверенице / Бранкица Јанковић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 79-81.

ISBN 978-86-88851-36-7

1. Лукшић Орландић, Тамара [аутор], 1952-

а) Роми - Образовање - Србија - Приручници б) Роми - Социјална интеграција - Србија - Приручници с) Србија - Образовна политика - Приручници

COBISS.SR-ID 228784652